COLOFON

Uitgave
Provinciaal Bestuur van Zuid-Holland
Postbus 90602
2509 LP 's-Gravenhage
telefoon 070-4416611

Samenstelling/Productie
mw. drs. J. Bookelman
mw. J. Chabinath
mw. I. Ender
mw. drs. M. Höfkens
M. van Ingen
mw. drs. S.R. Jonkergouw
mw. drs. M. Keereweer
drs. M. Koenders
mw. drs. L.A. Nizet
mw. drs. M. Polman
mw. drs. C. Scheffer
drs. A. Schuurman
ir. M. Verwey

Begeleidingscommissie
D. Brouwer de Koning
W. de Jong
drs. W.B.J. Polman
ir. D. van der Veen
ir. J. G. Wegner

Vormgeving
Facilitaire Dienst, Bureau Vormgeving

Druk
Rooduyn vorm & druk

's-Gravenhage, september 1995

A. **HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING**
A. Schuurman
augustus 1992

B. **BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK**
C. Scheffer
november 1993

C. **INVENTARISATIE**
C. Scheffer
M. Verwey
1991/1992

INHOUDSOPGAVE

A. HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING

1. INLEIDING

2. FYSISCHE GESTELDHEID
2.1. Bodem en reliëf
2.2. Afwatering

3. GRONDGEBRUIK
3.1. Ontginningen en agrarisch grondgebruik
3.2. Niet-agrarisch grondgebruik
3.3. Visuele karakteristiek

4. INFRASTRUCTUUR
4.1. Landwegen
4.2. Wateren
4.3. Dijken en kaden
4.4. Spoorwegen
4.5. Nutsvoorzieningen

5. NEDERZETTINGEN
5.1. Algemeen
5.2.1. Functionele ontwikkeling
5.2. Kernen
5.2.1. Pijnacker
5.2.1.1. Bebouwing
5.2.1.2. Voorzieningen
5.2.2. Vlieland
5.2.3. Noukoop
5.2.4. Katwijkerlaan
5.2.5. Delfgauw
5.2.6. Oude Leede
5.3. Verspreide bebouwing

LITERATUURLIJST

VOORNAAMSTE GEBRUIKTE KAARTEN

BIJLAGEN

B. BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK

C. INVENTARISATIE

A. HISTORISCH-GEOGRAFISCHE BESCHRIJVING

1. INLEIDING

De gemeente Pijnacker ligt in het centrum van de provincie Zuid-Holland. In het kader van het MIP is zij ingedeeld in de regio Delf- en Schieland (zie figuur 1).
De gemeente grenst aan Delft (westen), Nootdorp (noordwesten), Zoetermeer (noordoosten), Berkel en Rodenrijs (oosten) en Rotterdam (zuiden).

De grenzen berusten op historische, administratieve en landschappelijke gronden. Binnen de huidige grenzen lagen rond 1815 vijf gemeenten: Pijnacker, Ruyven, Ackerdijk en Vrouwenregt, Biesland en Vrijenban. In 1836 werd Biesland bij Vrijenban gevoegd. Pijnacker en Ruyven werden in 1845 samengevoegd en in 1855 kwam Ackersdijk en Vrouwenregt bij Vrijenban. In 1921 werd de laatstgenoemde gemeente opgeheven en opgedeeld tussen Delft en Pijnacker.
Daarnaast zijn de gemeentegrenzen nog enkele malen gewijzigd, los van gemeentelijke samenvoegingen. Rond 1870 werd de grens in het zuidoosten van de gemeente enkel meters naar het noorden opgeschoven en in een rechte lijn getrokken (dwars door de Polder Oude Leede). In 1957 werd de grens met Delft, die sinds 1921 dwars door weidegebied (langs kavelsloten) liep, verlegd tot langs de Rijksweg A 13.
Recent werd de noordelijke grens met Zoetermeer gewijzigd om het Floriadeterrein, dat voordien als weidegrond bij Pijnacker hoorde, binnen de grenzen van Zoetermeer te brengen.

Naast administratieve eigenschappen hebben de grenzen ook een historisch-juridisch en landschappelijk-functioneel karakter. De grenzen met Nootdorp en Berkel en Rodenrijs berusten nog op de landscheidingen van de oude ambachtsheerlijkheden. Het gedeelte van de grens met Zoetermeer dat evenwijdig aan de spoorlijn Den Haag-Gouda loopt is onderdeel van de landscheiding tussen de hoogheemraadschappen van Delfland en Rijnland. Deze is als spoordijk nog steeds duidelijk waarneembaar, evenals de andere grenzen, die gesitueerd zijn langs kaden (onder andere de Baly Reijerskade bij Nootdorp en de Strikkade bij Berkel en Rodenrijs), poldersloten, vaarten (de Berkelse Zweth in het zuiden) en wegen (de Rijksweg A 13 bij Delft). De grens bij Oude Leede en bij de Brasserskade bij Nootdorp heeft geen enkele samenhang met het landschap. De grens bij Oude Leede is vastgesteld in de periode dat de polder nog niet was drooggelegd. De grens liep toen midden door de door de uitgeveende plas ter plaatse.

Op 1 januari 1990 telde de gemeente Pijnacker 17.327 inwoners op een totale oppervlakte van 32,08 km^2. De bevolkingsdichtheid bedraagt 552 inwoners per km^2 landoppervlak.

De gemeente bestaat naast het dorp Pijnacker uit de kernen Vlieland, Noukoop, Katwijkerlaan, Delfgauw en Oude Leede. Vlieland is door de uitbreidingen van Pijnacker (bebouwing en kassen) aan dit dorp vastgegroeid. De overige kernen vertonen nog steeds

hun oorspronkelijke lineaire structuur, uitgezonderd Delfgauw, dat met zijn nieuwbouwwijkjes langzamerhand deel gaat uitmaken van de bebouwde kom van Delft.

2. FYSISCHE GESTELDHEID

2.1. Bodem en reliëf

De bodem van de gemeente Pijnacker bestaat grotendeels uit jonge zeeklei, plaatselijk met een venig karakter. In het noorden en zuidoosten liggen enkele droogmakerijen met oude zeeklei aan de oppervlakte.

Van 4300-2300 voor Christus (in de periode van het Atlanticum en vroeg-Subboreaal) overstroomde het latere grondgebied van Pijnacker meerdere malen, waarbij op de toenmalige bodem (veen) een laag zware klei afgezet werd.
Na de sluiting van de kustlijn (vorming van de strandwallen) vanaf 2300 voor Christus is op de oude zeeklei veen ontstaan. Een doorbraak van de strandwallen bij Monster in de derde eeuw voor Christus leidde tot jonge-zeeklei-afzettingen in het centrum en het zuidwesten van de gemeente.
Op plaatsen waar het veen niet door deze jonge zeeklei bedekt werd, is de veenlaag vanaf de late Middeleeuwen door erosie en vervening (zie 3.1. en 3.2.) opgeruimd, vooral ten noorden van de eerdergenoemde kreekrug. De uit de vervening gevormde plassen werden in de 18e en 19e eeuw drooggelegd, waardoor de bodemlaag, die eerder onder het veen schuilging, weer aan de oppervlakte kwam: de oude zeeklei.

De droogmakerijen hadden een moerige (=venige) bovengrond, ontstaan door restveen of uit "meermolm" , dat door de klei is gemengd. Dit meermolm is een mengsel van bij de vervening teruggestorte, voor turfbereiding onbruikbare bovengrond van het veenland, van oeverafslag en van resten van waterplanten en -dieren die op de bodem van de veenplassen bezonken zijn.
In het noorden van de gemeente (de Nieuwe Polder, Klein Vrijenban en de Polder van Biesland) is een deel van deze veenlaag door oxydatie verdwenen of met het ploegen door de zeeklei gemengd. De klei is hier steviger (plaatselijk zavel) dan in het zuiden van de gemeente. In de zuidelijke droogmakerijen (de Droogmaking in de Zuidpolder van Delfgauw) heeft de klei zijn moerig karakter behouden. Ook de diepere kleilagen zijn slapper (modderklei).

In het centrum van de gemeente en in het zuiden liggen de eerdergenoemde jonge zeekleigronden, bestaande uit zavelige kreekruggen met daaromheen zware komgronden. Deze komgronden gaan oostwaarts langzaam over van duidelijke klei-op-veen in kleiïg veen.

Het huidige landschap kent een beperkt reliëf. De droogmakerijen (4 à 5 m -NAP) liggen aanzienlijk lager dan het onverveende landschap (1,5-3,0 m -NAP). Binnen de polders is sprake van microreliëf. De afzettingen van zowel de oude als de jonge zeeklei geschiedde via getijdegeulen, die plaatselijk de veenlaag wegspoelden. Geleidelijk slibden de geulen dicht met klei en zand. Door de oxydatie en inklinking van het om de geulen gelegen venige landschap kwamen de dichtgeslibde kreken boven de kommen te liggen. Deze hoogteverschillen zijn nog steeds waarneembaar. De voornaamste zgn. kreekruggen en kleibanen liggen direct ten zuiden van de Pijnackerse Vaart, langs de Zuideindse Weg en langs de

Oude Lee en de Ringvaart. Elders zijn de ruggen van beduidend geringere omvang. Van een eenduidige terreinhelling is geen sprake.

2.2. Afwatering

De polders binnen de gemeente Pijnacker vallen onder het hoogheemraadschap Delfland. Zij wateren via een omvangrijk stelsel van waterlopen (waaronder de Pijnackerse Vaart), die deel uitmaken van de Schieboezem (de Schie loopt even ten westen van de gemeente), in zuidelijke richting uit op de Nieuwe Maas bij Schiedam (via de Vijfsluizen).
Dit boezemstelsel beschikte in het verleden over een te geringe waterbergende capaciteit,waardoor de polders hun overtollig water niet ongelimiteerd konden lozen. Vooral in de 19e eeuw kampte men met dit probleem. Daarom werden in tal van polders zogenaamde bergboezems aangelegd, waar het water tijdelijk kon worden opgeslagen. In de Zuidpolder van Delfgauw en ten noordoosten van de Polder Oude Leede liggen nog zulke bekade polderdeeltjes. Ook de Helpolder in de Nieuwe of Drooggemaakte Polder kon een bergfunctie vervullen.
Tegenwoordig zijn de meeste bergboezems vervallen, maar is het gecompliceerde systeem van bemaling op voorboezems en hoger gelegen polderdelen nog steeds noodzakelijk.

Toen het natuurlijke afwateringssysteem van het klei-veengebied niet langer voldeed vanwege de daling van het maaiveld door klink en oxydatie (zie 2.1. en 3.1.), werd in de 15e eeuw windbemaling geïntroduceerd. De vervening van de polders leidde tot een wijziging in de functie van de molens: deze werd verlegd van regulering van het grondwaterpeil naar controle over de waterstanden in de plassen. Vanaf het einde van de 18e eeuw werden de plassen met behulp van windmolens drooggemalen.
Tot de tweede helft van de 18e eeuw bestond de gemeente uit twee polders: de Oude Polder en de Polder Vrijenban. (Voor de ligging van de polders en de nadien ontstane droogmakerijen wordt verwezen naar het kaartmateriaal in de bijlagen.) De Oude Polder werd bemalen door vier molens (sinds 1861 bijgestaan door een stoomgemaal) aan de Overgauwse Weg en de Rijskade. Vrijenban bestond uit de Noord- en Zuidpolder van Delfgauw. De polder werd bemalen door vier molens die langs de Schie stonden. In 1860 en 1871 werden hier stoomgemalen in gebruik genomen, in de eerste helft van de 20e eeuw elektrische gemalen.
De droogmakingsactiviteiten na 1766 (zie 3.1.) gaven aanleiding tot de stichting van een tiental nieuwe molens en (na ongeveer 1840) gemalen, die na de drooglegging als bemalingswerktuigen bleven fungeren. De oudste door stoomkracht bemalen polder in Pijnacker was Klein Vrijenban, die tot de Polder Nootdorp behoorde (in 1840-1844 drooggelegd).
Eén van de laatste puur door windkracht drooggelegde polders was de Droogmaking in de Oude Polder van Pijnacker (1860-1862). De molen, genoemd naar de molenaar Van der Hoeven, werd in 1918 ontdaan van kap en wieken. Er werd een elektrisch gemaal in geplaatst. Deze molenstomp aan de Molenlaan in de Katwijkse buurt is het enige overblijfsel van de vele molens die in Pijnacker werkzaam zijn geweest. Veel windmolens zijn in de jaren 1913-1919 afgebroken en vervangen door elektrische gemalen: van de Nieuwe of Drooggemaakte Polder in 1915 (tijdens het Interbellum gesplitst in een benedenen een bovengemaal) en van de Droogmaking in de Zuidpolder van Delfgauw in 1919. Van de Oude Polder werden de molens afgebroken in 1914-1916 maar pas rond 1935 werden bij het oude stoomgemaal twee elektrogemalen geplaatst.

De Polder van Biesland in het westen van de gemeente maakte sinds 1934 gebruik van een dieselgemaal. Deze was oorspronkelijk geplaatst in de molenstomp, maar werd later afgebroken en vervangen door een nieuw gemaal, naast de plaats van de oude molen aan de Molensloot. Dit elektrogemaal bemaalt tegenwoordig ook de lage gedeelten van de Noordpolder van Delfgauw, evenals de droogmakerij in deze laatstgenoemde polder (via ondergemalen bij respectievelijk Delfgauw en de kade bij de droogmakerij). De overige delen van de Noordpolder worden sinds 1926 bemalen door een elektrogemaal op het grondgebied van Delft.
De Akkerdijkse Polder maakt sinds het midden van de jaren '30 gebruik van een elektrogemaal, nadat reeds in 1877 aan de Schie een stoomgemaal was geïnstalleerd. De Oostmeerpolder en Oude Leede wateren via duikers af op de Polder van Berkel, die zijn water op de Berkelse Zweth afpompt.

3. GRONDGEBRUIK

3.1. Ontginningen en agrarisch grondgebruik

De aanwezigheid van een oude kreekrug (zie 2.1.) verklaart de relatief vroege ontginning van Pijnacker in de 9e en 10e eeuw. Nadien (12e - 14e eeuw) drong men langs noordwest-zuidoost lopende wegen en wateren dieper het veengebied in. Het werd door de graaf van Holland onder andere aan monniken en vrije boeren (zie 5.1.) ter ontginning uitgegeven. Hierbij werd zowel de kavellengte als -breedte nauwkeurig vooraf vastgelegd (= cope-ontginning). De verkaveling vertoonde een regelmatig, rationeel bepaald strokenpatroon. Deels gegraven en deels natuurlijke waterlopen (veenstroompjes) fungeerden als ontginningsbases. De voornaamste assen zijn van west naar oost achtereenvolgens de Delftsche Schie, de Zuideindse Weg en de Overgauwse Weg.
Het gebied werd met akkers (boekweit, gerst en haver) en weiden (koeien, paarden, schapen) ingericht (gemengde bedrijfsvoering). Met de ontwatering van het gebied en door het ploegen trad klink en oxydatie op (daling van het maaiveld) waardoor de akkerbouw spoedig in belang terugliep.
Vanaf de late Middeleeuwen tot in de 19e eeuw vonden turfafgravingen plaats, vooral in het noorden van de gemeente, waardoor delen van het landbouwareaal verloren gingen (zie 3.2.). Wanneer een gebied, dat binnen kaden was gebracht om wateroverlast te voorkomen, vrijwel volledig uitgeveend was en omvangrijke veenplassen resteerden, werd tot droogmaking overgegaan, mede omdat dit voor kooplieden een goede investering vormde. In Pijnacker werden de plassen vanaf het midden van de 18e eeuw drooggemalen (zie tabel 1), verkaveld (in een regelmatige strokenverkaveling) en bebouwd.

Tabel 1. De drooggemaakte polders binnen de gemeente Pijnacker

Polder	Droogmaking	Door
Nieuwe of droogge-maakte Polder	1766-1789	4 molens
Polder van Bies-land	1799-1801	1 molen
Klein Vrijenbanse Polder	1840-1844	3 molens + 2 stoomgemalen
Oostmeerpolder	1848	
Polder Oude Leede	1855	
Droogmaking in de Oude of Hoogen Polder van Pijnacker	1860-1862	1 molen
Droogmaking in de van Delfgauw	1863	1 molen
Poldertje van Buysen	1864-1865	1 molen
Droogmaking in de Noordpolder van Delfgauw	1874-1875	1 molen

De eerste drooggelegde polder is de Nieuw Polder in het noordoosten van de gemeente, waarvan het octrooi voor de drooglegging in 1766 werd verleend. Het eerst werden de blokken Achter–Katwijk en Achter Nieuwkoop drooggemalen, later gevolgd door Voor Nieuwkoop en de Helpolder (thans Hoge en Lage Noord).

De verkaveling in de droogmakerijen was rationeler en regelmatiger dan de Middeleeuwse. Opvallend zijn de vrij korte stroken van ongeveer 50 meter. Na de inpoldering is de verkaveling nauwelijks meer gewijzigd. De situering van de tuinbouwkassen, die in de 20e eeuw in de polders verrezen, werd zo veel mogelijk binnen het verkavelingspatroon gepast. Van uitgebreide ruilverkavelingen is ook nooit sprake geweest, mede omdat de meeste percelen een voor de veeteelt en tuinbouw voldoende omvang hebben. Een herverdeling op kleine schaal vond plaats in de Zuidpolder van Delfgauw. In de Nieuwe Polder werden reeds voor de oorlog kavels samengevoegd, dit ten behoeve van de akkerbouw.
Over de bereikbaarheid van de percelen waren overigens vrij veel klachten. Na de Tweede Wereldoorlog trad er met de aanleg van een aantal polderwegen een verbetering op.

Binnen de gemeente vond in de 18e en 19e eeuw nog op beperkte schaal akkerbouw plaats. De humusrijke bovenlaag (meermolm, zie 2.1.) van de droogmakerijen, onder andere in de Nieuwe Polder, was uitermate geschikt voor akkerbouw, onder andere in de Nieuwe Polder. De voornaamste gewassen waren haver, gerst, rogge, tarwe en peulvruchten (bonen), in de 19e eeuw werden hieraan toegevoegd aardappelen (in het dorp), koolzaad en vlas. Het laagje meermolm ging echter door oxydatie (ploegen) verloren, waardoor in de loop van de 19e eeuw steeds meer op veeteelt overgeschakeld moest worden. Ook de

Landbouwcrisis tijdens het laatste kwart van de 19e eeuw gaf hiertoe aanleiding. De akkerbouw handhaafde zich nog het langst op de eerder vermelde kreekrug bij het dorp Pijnacker (teelt van aardappelen), maar werd in de jaren '20 van onze eeuw afgelost door de tuinbouw. In Achter Katwijk, waar gedurende de gehele 20e eeuw akkerbouw is uitgeoefend (de oude zeeklei is daar enigszins zavelig van karakter), moest een deel van de akkers in de jaren '80 wijken voor de landbouwtentoonstelling de Floriade.

In de eerste helft van de 20e eeuw vond met de opkomst van de tuinbouw een duidelijke intensivering van het grondgebruik plaats. Gunstige factoren voor de bedrijfstak waren onder meer de beschikbaarheid van een vruchtbare bodem, een goede infrastructuur (vaarwater, later ook het spoor en auto(snel)wegen) en de nabijheid van afzetmarkten (Delft en Rotterdam).
Tot 1900 was de tuinbouw (teelt van de koude grond) geconcentreerd binnen de bebouwde kom van Pijnacker en de buurtschappen Oude Leede en Katwijk, voornamelijk op de oude veenresten langs de kaden en vaarten. Na bodemonderzoek in de jaren '20 verplaatste de tuinbouw zich naar de kreekruggen met de jonge zeeklei, gelegen tussen de Pijnackerse Vaart en de Schimmelpenninck van der Oyeweg ten westen van de bebouwde kom.
Al eerder, rond de eeuwwisseling, was men op glasteelt overgeschakeld, aanvankelijk platglas, vanaf eind jaren '20 ook warenhuizen, die in toenemende mate kunstmatig verwarmd werden (olie, na de oorlog gas). De warenhuizen verdrongen langzaam de onverwarmde glasbakken.
De belangrijkste produkten waren groenten als komkommers, sla, bonen, bloemkool en worteltjes, sinds de invoering van de verwarmde warenhuizen ook tomaten.
Het transport van deze produkten vond vooral per schip plaats, aanvankelijk naar Rotterdam en Berkel, later ook naar de Coöperatieve Groentenveiling "Pijnacker en Omstreken", die sinds 1915 aan de Parallelweg bij de spoorlijn een complex exploiteert. De veiling werd rond 1930 sterk uitgebreid. In die periode werd ook de Veilingstraat aangelegd.

Na de Tweede Wereldoorlog waren veel tuinders gedwongen hun bedrijven te verplaatsen, vanwege de aanleg van nieuwbouwwijken. Nieuwe tuinbouwgebieden werden ingericht (in de vorm van zogenaamde projectvestigingen) aan de Schimmelpenninck van der Oyeweg (eerste helft jaren '50), de Monnikenweg (midden jaren '50), de Molenweg en de Strikkade (eerste helft jaren '60). Het toenemend gebruik van de auto als transportmiddel maakte het niet langer noodzakelijk de kassen langs waterwegen te vestigen. De nieuw aangelegde polderwegen (zie ook 4.1.) namen deze functie over. Ook in Oude Leede en langs de Zuideindse Weg verrezen kassen. De teelt in platglazen kassen en op de koude grond verdween ten koste van moderne warenhuizen. Na 1960 kwam vooral de bloementeelt op, die overigens reeds voor de oorlog enkele hectaren omvatte.

Het grootste deel van het landbouwareaal in Pijnacker was en is echter in handen van veeboeren. In de niet–verveende gebieden was dit reeds lang voor 1800 het geval, na 1870 nam ook in de droogmakerijen de veeteelt toe. De boter en kaasproductie uit het gebied genoot en geniet een zekere faam. Naast koeien werden verder paarden, pluimvee, varkens en schapen gehouden. In de Zuidpolder van Delfgauw ligt een eendenkooi. Reeds in het midden van de 16e eeuw werd "vogelen" als een van de bestaansmiddelen aangeduid.

In de periode 1766–1875 vond door de droogmaking van de veenplassen een grootschalige uitbreiding van het landbouwareaal plaats. De akkerbouw, die in de droogmakerijen en op

de kreekrug tussen Delft en Pijnacker uitgeoefend werd, verdween allengs en was bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in 1939 nog nauwelijks van betekenis (8% van het landbouwareaal). De veeteelt was en is het voornaamste bedrijf (82% van het areaal), terwijl de tuinbouw, ofschoon zeer arbeids- en kapitaalintensief, relatief weinig ruimte vereist: 10% van de landbouwgronden. Vooral na de oorlog is het areaal met kassenteelt aanzienlijk toegenomen.
Daarnaast is, vooral het laatste decennium, veel groen aangeplant, onder andere in de Polder van Biesland, bij Ruyven en bij de Akkerdijkse Plassen. Deze activiteiten waren samen met de aanleg van enkele nieuwbouwwijken verantwoordelijk voor een lichte daling van het totale oppervlakte weiland binnen de gemeente.

3.2. Niet-agrarisch grondgebruik

Een belangrijke vorm van niet-agrarisch grondgebruik in Pijnacker was tot in de 19e eeuw de turfwinning. De opkomst van de steden in de late Middeleeuwen (onder andere Delft), waar de vraag naar brandstof voor huishoudelijk en industrieel gebruik snel toenam, gaf een belangrijke impuls.
Omdat de bodem van Pijnacker gedeeltelijk door jonge zeeklei bedekt is, kon slechts in beperkte mate veen worden gedolven, voornamelijk in het noorden van de gemeente. Langs de Oude Lee heeft de vervening zeer plaatselijk plaatsgevonden. Men bereikte er de grens van het winbare veen. De randen tussen het niet of nauwelijks verveende gebied (de bovenlanden) en de drooggelegde vervening zijn daar nog duidelijk in het terrein waarneembaar.
Het veen werd aanvankelijk alleen boven de grondwaterspiegel gedolven ("droge vervening"). Hierbij werd de afgegraven bodem aangevuld met bagger. Op deze gronden bleef dus veeteelt mogelijk, akkerbouw niet meer. In de eerste helft van de 16^{e} eeuw ging men over tot "natte vervening". Hierbij werd met behulp van de baggerbeugel ook het veen onder de grondwaterspiegel weggegraven. Smalle stroken veenland werden uitgespaard om het uitgebaggerde veen te laten drogen (zetwallen of legakkers). Deze brokkelden echter vrij gemakkelijk af. Zo ontstonden uitgestrekte waterplassen met daartussen "drijvende landen": onvergraven veenrestanten waarop bebouwing, wegen en dijken waren gelegen. Deze werden beschermd om de overgebleven landbouwgronden voor overstromingen te behoeden. De veenderijen moesten met een ringdijk worden omgeven (zie 4.3.). Binnen een bepaalde afstand tot de dijken en kaden mocht geen veen weggegraven worden. In zekere in bleef dus het Middeleeuwse dijkenpatroon bewaard, zij het dat de ontginningsassen ongetwijfeld rechter zijn getrokken, als ze oorspronkelijk waren.
Tevens werd bepaald dat wanneer een gebied was uitgeveend, dit weer drooggelegd moest worden om het gebied voor economisch verval (en wateroverlast) te vrijwaren. De droogmaking (zie 3.1.) bleek een rendabele investering. De eventueel nog aanwezige verveningsrestanten (de zetwallen) werden hierbij opgeruimd.

Tegenwoordig vindt een andere vorm van delfstofwinning in de Polder van Biesland en Klein Vrijenban plaats, de productie van aardolie: midden in deze polders staan ja-knikkers van de NAM.

In de waterpartijen, die als gevolg van de vervening ontstaan waren, werd visserij bedreven, veelal als een bijverdienste. Ook de handel in riet en laaghout kwam tot ontwikkeling. Beide activiteiten zijn als gevolg van de droogmaking van de plassen beëindigd.

De Akkerdijkse plassen in het zuidwesten zijn vooral van betekenis als vogelreservaat (in 1962 als zodanig aangewezen). De polder is een opmerkelijk gebied, gekenmerkt door verschillende verkavelingsrichtingen en opvallende variaties in maaiveldhoogten (circa 1,5 meter), veroorzaakt door verschil in klink tussen de zandige kleigronden (kreekruggen) en de veenkommen. De plassen zijn het gevolg van verveningsactiviteiten uit de tweede helft van de 18e eeuw. Door de afwisseling in de bodemopbouw en de kleine verveningseenheden is men er niet in geslaagd een systematische droogmakerij tot stand te brengen. Wel is een plas toegemaakt met grond die is vrijgekomen bij de aanleg van Rijksweg 13.
De voormalige bergboezem (zie 2.2.) van de Polder van Biesland is tegenwoordig een moerassig gebied, onderdeel van het recreatieterrein "De Delftse Hout". Ook in de Droogmaking in de Noordpolder van Delfgauw is groenaanplant verwezenlijkt.

3.3. Visuele karakteristiek

Het open weidelandschap van Pijnacker wordt gekenmerkt door beduidend hoogteverschillen. In de droogmakerijen vallen de hoger gelegen dijken (onder andere de spoordijk) en boezemwateren op, die dit weideland opdelen in verschillende vlakken. Enkele van deze dijken zijn bewoond (onder andere de Katwijkerlaan). In het westen is veel groenaanplant te zien, waarachter de hoogbouw van Delft oprijst. Ook de eendenkooi in de Zuidpolder van Delfgauw is een opvallende verschijning. De talloze kassen ten oosten en westen van de bebouwde kom van Pijnacker en langs de Ringvaart en de Zuideindse Weg beperken het open weidelandschap.

4. INFRASTRUCTUUR

Pijnacker had redelijke verbindingen met de omliggende ambachten, vooral met Delft. De Pijnackerse Vaart en de erlangs gelegen Delftsestraatweg functioneerden als zodanig. Na 1900 werden door de aanleg van de spoorweg (1908) de contacten met de gemeenten ten noorden en zuiden (Rotterdam) van Pijnacker verbeterd.

4.1. Landwegen

De wegen in de gemeente zijn aangelegd op de tijdens de ontginning en de daaropvolgende vervening aangelegde kaden en dijkjes (zie 4.3.). De voornaamste verbinding liep van Delft naar Zoetermeer via de Delftse Straatweg, de West– en Oostlanen, de Vlielandseweg, de Katwijkerlaan en de Oosthoekse Weg. Sinds de jaren '20 van deze eeuw was deze verbinding een provinciale weg. De overige (klei)wegen hadden voornamelijk een (inter)lokale functie. Aan de weg naar Berkel, De Klapwijkse Weg, was een tol. De provincie, die in 1932 de weg in eigendom verwierf, beëindigde in dat jaar de heffing.

In de tweede helft van de 19e eeuw (voornamelijk in de periode 1850–1870, toen de landbouw zich in een opgaande conjunctuur bevond) werden de meeste wegen van een deugdelijker verharding voorzien. Tot dan bestond het wegdek uit zand of klei, waardoor in natte perioden de wegen dikwijls onbegaanbaar werden. De meeste wegen kregen een grindlaag met in het midden een paardenpad, een strookje steentjes. In 1870–71 werd de weg van Delft naar Zegwaard begrind. De dorpskernen van Pijnacker en Delfgauw werden bestraat. Sinds het einde van de jaren dertig van de 20^{e} eeuw werden ten behoeve van het gemotoriseerde verkeer de wegen geasfalteerd.

Langs de gemeentegrenzen liggen de rijkswegen A 12 (Utrecht – Den Haag), aangelegd in 1936 en de rijksweg 13 (Den Haag – Rotterdam, langs Delft), geopend in 1933. Het belang van deze wegen voor Pijnacker is echter beperkt, omdat er binnen de gemeente geen afritten liggen en deze alleen via een omweg te bereiken zijn.

Na de Tweede Wereldoorlog werd een stelsel van polderwegen aangelegd om de bereikbaarheid van de landbouwgronden te verbeteren. Langs deze wegen, die vooral ten oosten en westen van de bebouwde kom liggen, zijn de belangrijkste kassencomplexen binnen de gemeente gesitueerd (zie 3.1.).

4.2. Wateren

De voornaamste waterweg binnen de gemeente is de Pijnackerse Vaart, waarvan de Oostwatering, de Nieuwkoopsche Vaart en de Katwijkse Vaart aftakkingen zijn. In het zuiden stromen de Oude Lee en de Ringvaart. Deze wateren zijn vermoedelijk overblijfsels van oude vloedkreken (zie 2.1.), in de late Middeleeuwen of vroeg–moderne tijd uitgediept en rechtgetrokken voor de afwatering en scheepvaart.
Het westelijk gedeelte van de Pijnackerse Vaart tot de Overgauwse Weg behoort tot de boezem van Delfland. Ten oosten daarvan was het waterpeil aanzienlijk lager. Om toch verkeer over de vaart mogelijk te maken, lag bij de Overgauwse Weg een schutsluis of verlaat. Na de oorlog is de vaart ten oosten van de Overgauwse Weg gedempt en het verlaat

opgeruimd.
De vaart had een voorname handelsfunctie. Reeds in de 15e eeuw was de vaart een belangrijke verbindingsweg met de boter– en veemarkt te Delft. In de 19e eeuw voeren er regelmatig marktschuiten op Den Haag, Rotterdam en Delft. De Delftsestraatweg (toen nog onverhard) fungeerde in die tijd ongetwijfeld als jaagpad. De bruggen die over de genoemde vaarten gelegd zijn (met name aan de Veenweg) waren ophaalbruggen of werden zo hoog gebouwd, dat de schuiten er onder door konden.

De Oude Lee en de Ringvaart zijn tegenwoordig van elkaar gescheiden, maar het grootste deel van de oude loop is via de loop van de kavelsloten ter plaatse te volgen.
De gemeentegrens met Rotterdam wordt gevormd door de Berkelse Zweth, het afwateringskanaal van de Berkelse Polder. Andere belangrijke (tussen)boezemwateren die op een aanmerkelijk hoger niveau liggen dan het omringende weidelandschap zijn de Twee Molentjesvaart en de Poldervaart, beide in het noordwesten van de gemeente.

Rond 1750 bestond het noorden van de gemeente voor het merendeel uit veenplassen. Deze plassen moeten duidelijk onderscheiden worden van de natuurlijk gevormde meren (zoals het Zoetermeerse Meer). Vanaf de tweede helft van de 18e eeuw werden de veenplassen drooggemalen. Alleen de Akkerdijkse Plassen zijn intact gebleven en vormen tegenwoordig een reservaat voor (water)vogels (zie 3.2.).

In de 20e eeuw zijn er in de polders weer enkele plassen ontstaan als gevolg van zand– en kleiwinning voor de aanleg van de spoordijk. In de Oude Polder van Pijnacker aan de Overgauwse Weg is in het begin van de 20e eeuw een dergelijke zandafgraving ontstaan.

4.3. Dijken en kaden

De meeste kaden binnen de gemeente vervullen primair de functie van waterkering rond de droogmakerijen, die aanzienlijk lager liggen dan het onverveende landschap.
De dijken en kaden in de gemeente Pijnacker zijn aangelegd tijdens de ontginningen (als bescherming tegen kwelwater uit de hoger gelegen veengronden, later om de polders tegen het boezemwater te beschermen) en de verveningsfase (begin 16e eeuw–midden 19e eeuw).
Bij de vervening was de aanleg van ringdijken rond de afgravingen een vereiste (zie 3.2.).
Een deel van het huidige wegenpatroon in de polders is een afspiegeling van het toen ontstane kadenstelsel. Bij een aantal polderwegen is nog steeds een gering hoogteverschil te constateren, met name in de noordelijke droogmakerijen: de Katwijkerlaan, de Nieuwkoopse weg en de Noordweg. Aangezien in het zuiden van de gemeente de vervening zeer plaatselijk geschiedde en het kadenstelsel daardoor een uitermate kronkelig beloop vertoont, zijn op de daar tot stand gekomen dijken en kaden dikwijls geen wegen aangelegd, met uitzondering van de kade langs de Ringvaart in Oude Leede. Hier worden de hoogteverschillen gedeeltelijk bepaald door langs de waterkering gelegen veenresten.
De oude ontginningsassen binnen de gemeente, zoals de Zuideindse Weg en de Overgauwse Weg kennen geen duidelijk hoogteverschil met hun omgeving.

De spoordijk van de lijn Den Haag–Gouda maakt deel uit van de scheiding tussen de hoogheemraadschappen van Rijnland en Delfland. Van de oorspronkelijke Landscheiding, reeds in de 13e eeuw genoemd en aangelegd om overstroming van het Rijnland vanuit het zuiden te voorkomen, is binnen de gemeente niets over. De waterkering liep ten oosten van

Katwijk maar is ten prooi gevallen aan de ontwerpers van de Floriade.

4.4. Spoorwegen

Het dorp Pijnacker ligt aan de spoorlijn tussen Rotterdam–Hofplein en Den Haag, ook wel de Hofpleinlijn genoemd. De verbinding, die het eerst geëlektrificeerde baanvak in Nederland was, geopend in september 1908, werd geëxploiteerd door de Zuid–Hollandsche Elektrische Spoorwegmaatschappij (opgericht 1899).
De aanleg verliep problematisch, voornamelijk vanwege de venige bodem ten zuiden van Pijnacker. Tussen Pijnacker en Nootdorp daarentegen was de pleistocene zandlaag waarop men bouwde, sneller blootgelegd. De lijn ligt door de gehele gemeente op een dijklichaam, zodat deze een belangrijke visuele scheiding vormt.
Het traject heeft een tamelijk recht beloop in noord–noordwestelijke richting. De lijn ligt haaks op de verkaveling, parallel met de voornaamste ontginnings– en verkeersassen. Direct ten zuiden en noorden van de bebouwde kom maakt het traject een lichte bocht en sluit dichter aan op de Klapwijkse weg, die dicht bij de oude bebouwde kom liep en er inmiddels deel van uitmaakt. Het station Pijnacker, dat nog steeds van zijn oorspronkelijke behuizing gebruik maakt (zij het in de loop der tijden sterk gewijzigd), kwam daardoor dicht bij het dorp te liggen. Door gedeeltelijk reeds voor–oorlogse uitbreidingen (zie 5.2.1.1.) werd het station bij de bebouwde kom getrokken.
Binnen de gemeentegrenzen in het uiterste zuidoosten bij de Klapwijkse Weg lag het station van Berkel. Anders dan te Pijnacker lag de halte ver verwijderd van de bebouwde kom. Berkel was via het station Rodenrijs sneller te bereiken. Het station werd daarom in 1965 opgeheven.

Vanuit nationaal oogpunt zijn de haltes en de lijn nooit een succes geweest. De Hofpleinlijn ondervond veel concurrentie van de spoorverbinding Rotterdam–Delft–Den Haag, die aanzienlijk sneller was. Van de Hofpleinlijn werd daarom vooral door de lokale bevolking gebruik gemaakt.
Het station Pijnacker beschikte over een laad– en losplaats. Hiervandaan werden onder andere tuindersprodukten getransporteerd, afkomstig van de in 1915 opgerichte groenteveiling, vlak naast het station. Aangevoerd werden onder meer stro, brandstoffen, graan en turfstrooisel.
Het personenvervoer betrof voornamelijk boeren die naar Rotterdam gingen en handelaren die de veiling bezochten. Tegenwoordig maken vooral forenzen en scholieren gebruik van het boemeltje.
De noordelijke grens van de gemeente loopt langs de spoordijk van de in 1870 geopende lijn Den Haag – Gouda. Het dichtsbijgelegen station aan deze lijn is Zoetermeer, niet ver van de Katwijkerlaan. Binnen Pijnacker is nooit sprake geweest van een halte.

4.5. Nutsvoorzieningen

Pijnacker is aangesloten op het Elektriciteits– en Gasbedrijf Delfland te Delft. De gemeente Vrijenban werd in 1911, Pijnacker in 1912 aangesloten op het toenmalige Gemeente Elektriciteitsbedrijf van Delft.

In 1928 werd de Stichting Drinkwaterleiding De Tien Gemeenten opgericht. Pijnacker maakte hier deel van uit. Het bedrijf was gevestigd te Zoetermeer en betrok water van Wassenaar, Rotterdam en Delft. Even ten noordoosten van de gemeentegrenzen aan de Stationsstraat in Zoetermeer werd een nog bestaande watertoren gebouwd. De Stichting, die tegenwoordig deel uitmaakt van de NV Duinwaterleidingbedrijf Zuid–Holland, hield onder andere kantoor aan de Westlaan in Pijnacker.

5. NEDERZETTINGEN

5.1. Algemeen

Pijnacker ontstond op het einde van een uitloper van een kreekrug, de rest van een vloedkreek, de Grote Gantel. De eerste menselijke occupatie vond plaats op deze kleiige rug tussen Delft en de oude kern van het huidige Pijnacker. Het gebied werd door de Hollandse graaf ontgonnen (zie 3.1.).
Later drong men langs de noordwest – zuidoost lopende wegen en wateren dieper het veengebied in. De grootschalige ontginningen in cope–verband vonden in de periode 1100–1300 plaats. Uit de namen van de oude ambachtsheerlijkheden in het gebied kunnen de instituties afgeleid worden die de ontginningen georganiseerd hebben: Hof van Delft (de Hollandse Graaf), Abtsrecht (het klooster Koningsveld bij Delft, behorende tot de organisatie van het klooster van Egmond) en Vrijenban (vrije boeren). Deze laatste twee ambachtsheerlijkheden zijn ontstaan uit Hof van Delft. Ook nadien splitsten de ambachten zich verder (Ruyven, Akkersdijk, Biesland en Pijnacker), zodat de gemeente rond 1800 uit een zestal ambachtsheerlijkheden bestond. Deze werden in de eerste helft van de 19e eeuw opgeheven en gingen op in de gemeenten Pijnacker, Vrijenban en Hof van Delft.

De huidige gemeente telt een zestal kernen: Pijnacker, Vlieland, Noukoop, Katwijkerlaan, Delfgauw en Oude Leede. Van oorsprong zijn dit allen veenontginningsnederzettingen, die gekenmerkt worden door een duidelijke lineaire structuur. De plattegrond van Pijnacker werd reeds voor de Tweede Wereldoorlog zodanig met nieuwbouwwijken aangevuld, dat het zuiver lineaire patroon verloren ging. In Delfgauw is in de jaren '60 een nieuwbouw–wijkje gerealiseerd. De overige hier genoemde nederzettingen hebben hun lintvormigge plattegrond in grote lijnen behouden.

De bevolkingsontwikkeling in de oude ambachten weerspiegelt de economische activiteiten (zie 5.2.2.1.). Anders dan in de omringende gemeenten had de vervening een beperkte invloed op de bevolkingscijfers. De vervening, overigens een typische seizoenarbeid, trok tijdelijk vele werklieden aan. Was echter een gebied grotendeels uitgeveend, dan trokken de verveners weer weg, dikwijls niet meer dan een waterplas achterlatend, waar bewoning en economische activiteiten langzaam afstierven. De ontwikkelingen in Biesland en Akkersdijk zijn hiervan voorbeelden (tabel 2). De bevolkingsomvang in de overige ambachten werd bepaald door de agrarische seculaire trend, die in de verschillende perioden fluctuerende groeicijfers en incidenteel zelfs een bevolkingsafname te zien gaven. In de eerste decennia van de 19e eeuw trad over het algemeen echter een duidelijke groei op.

Tabel 2.
De bevolkingsomvang van Pijnacker 1622–1829

jaar	Pijnacker	Vrijenban	Ruyven	Abtsrecht	Biesland	Akkersdijk
1622	870	356	59	123	10	167
1680	862	396	31	106	4	62
1747	1022	532	42	103	4	106
1795	1192	560	44	96	66	116
1829	1255	822	56	155	24	154

Ook de jaren tot 1870 gaf een bevolkingsgroei te zien (tabel 3). De agrarische crisis (1883–1894) leidde in Pijnacker en Vrijenban tot tegengestelde ontwikkelingen. In Pijnacker trad een bevolkingsafname op (mede veroorzaakt door de achteruitgang van de akkerbouw), terwijl Vrijenban meegesleept werd in de industriële ontwikkeling van Delft. In de 20e eeuw, toen de tuinbouw tot ontwikkeling kwam, volgde een sterke groei, na de oorlog versterkt door het verschijnsel van het forensisme. Pas de laatste tien jaar wordt de groei enigszins getemperd, zij het dat met het gereedkomen van de nieuwbouwwijk ten zuiden van het dorp Pijnacker rond 1992, verwacht kan worden dat de bevolking weer sneller zal toenemen.

Tabel 3.
De bevolkingsontwikkeling van Pijnacker 1837–1990

jaar	Pijnacker	Vrijenban	Ruyven	jaar	Pijnacker
1837	1223	892	53	1930	5584
1847	1349	994		1940	6980
1860	1453	1411		1950	8504
1870	1823	1439		1960	10165
1880	1698	1687		1970	14853
1890	1572	1926		1980	16312
1900	1740	2559		1990	17327
1910	1981	2821			
1920	2709	3860			

5.1.1. Functionele ontwikkeling

Tot in de eerste helft van de 19e eeuw werd de economie van Pijnacker in zekere mate bepaald door de turfwinning en haar gevolgen. Rond 1800 werd er nog volop turf gewonnen. Ook de handel in turf (met Delft) was belang. De plassen leverden ook op andere wijze werkgelegenheid op. De bewoners hielden zich bezig met vissen en met de winning van en de handel in riet en laaghout.
Na 1860, toen de meeste veenplassen drooggelegd waren, namen deze activiteiten allengs af. Het landbouwbedrijf (voornamelijk veeteelt) ging het gezicht van de gemeente bepalen. Aanvankelijk was de akkerbouw nog belangrijk, sinds de eeuwwisseling nam de tuinbouw deze rol over (zie 3.1.).
Aan de Delftse straatweg ten westen van het dorp Pijnacker stond de korenmolen De Aker uit 1697. In 1916 werd de molen van de wieken en de kap ontdaan en werkte de graanmalerij, die er in gevestigd was, verder met een elektromotor. De stomp werd in 1961

gesloopt.
Voor het overige kende het dorp tot de Tweede Wereldoorlog nauwelijks nijverheid, en zeker geen industrie die boven het lokaal niveau uitging. Wel heeft zich uit een plaatselijke wagenmakerij aan de Katwijkerlaan na de oorlog een fabriek van transportmiddelen ontwikkeld.
In Vrijenban, de streek rond Delfgauw, die aan Delft grensde, kwamen in de 19e eeuw enkele fabrieken tot ontwikkeling die aansluiting vonden bij de nijverheid van de Prinsestad. Het ging hier ondermeer om meerdere olieslagerijen, een flessen-, lijm- en gelatinefabriek (de NV Verenigde Glasfabrieken), een ijzer- en metaalgieterij, een witmolen en branderijen. De meeste van deze bedrijven zijn met de gemeentelijke herindeling van 1921 overgegaan naar Delft.
Nijverheid bleef tot 1945 van relatief weinig betekenis. In 1930 werkte 19% van de beroepsbevolking in de industrie, tegen 58% in de landbouw en de visserij.

5.2. Kernen

De dorpen in de gemeente vertoonden een eenvoudige lineaire structuur (wegdorpen). Tijdens de ontginning van het gebied werd vanuit een ontginningsas (meestal een gegraven water) het land in stroken verkaveld. De zwetsloten, die de richting van de kavels aangaven, lagen haaks op de ontginningsas (opstrekkende verkaveling). Langs de ontginningsas werden wegen aangelegd en boerderijen gebouwd (deze stonden dus op de kop van de kavels). Zo ontstonden de lintvormige veenontginningsdorpen, die Noukoop, Vlieland en Katwijkerlaan ooit geweest zijn.
Langs de Zuideindse Weg (in het westen van de gemeente) staan de boerderijen niet aan de ontginningsas, maar op wisselende afstand van de weg in het land, op de oude kreekrug. Deze bood de beste woonplaatsen. De zandige kleigrond was droger en draagkrachtiger dan het veen. Soms heeft ook nog een kunstmatige verhoging van de erven plaatsgehad. Deze laat-Middeleeuwse structuren in het bewonings- en stratenpatroon hebben de vervening en drooglegging overleefd, zij het in licht gewijzigde vorm. Bij de vervening was het verplicht een strook land langs de kaden vrij te houden (de zogenaamde bovenlandstroken). Hier bleef bewoning mogelijk, zoals in Oude Leede, Noukoop, Vlieland en Katwijkerlaan het geval was. De vervening heeft in al deze kernen de lineaire structuren versterkt.

5.2.1. Pijnacker

5.2.1.1. Bebouwing

Pijnacker is een op een kreekrug gelegen wegdorp. De bewoning concentreerde zich aanvankelijk op de Grafelijke Hof van Pijnacker, het huidige Koningshof. Hier werd later de kerk gebouwd. Het dorp werd voor het eerst vermeld (voor zover bekend) in 1222. Rond de kerk ontstond een kleine kern, die zich in de loop der eeuwen noordwaarts uitbreidde tot de Pijnackerse Vaart. Hierlangs ontstonden de Oost- en Westlanen, waardoor het dorp in feite twee verdichtingen bezat. In de 19e en 20e eeuw breidde het dorp zich verder in noordelijke en zuidelijke richtingen uit. De economische en demografische groei onder invloed van de tuinbouw en de spoorlijn (geopend in 1908), maakte woningbouw noodzakelijk.

Rond 1850 waren de twee verdichtingen nog duidelijk te onderscheiden. De Kerkweg maakte bij de Nederlands-Hervormde Kerk een scherpe S-bocht. In de bocht en rond de kerk was de bebouwing redelijk aaneengesloten, elders aanzienlijk minder. Achter de huizen lagen tuinbouwgronden (onder andere enkele boomgaarden).
Aan de West- en Oostlanen, waar ondermeer de Rooms-Katholieke kerk staat, lag een aaneengesloten lintbebouwing aan de noordzijde van de weg. Aan de overzijde van de Pijnackerse Vaart stonden enkele armoedige huizenblokken, het Uitpad, die inmiddels gesloopt zijn. Aan de Kerkweg bij het kruispunt met de lanen stonden aan beide zijden enkele huizen, aan de Noordweg in het verlengde van de Kerkweg alleen aan de westzijde. De Klapwijkse weg behoorde nog niet tot de bebouwde kom, hier stonden enkele grotere boerderijen (onder andere Buitenlust).
Gedurende het laatste kwart van de 19e en het eerste kwart van de 20e eeuw groeiden de beide verdichtingen rond de Nederlands-Hervormde kerk en langs de lanen naar elkaar toe. Aan de Kerkweg vond nieuwbouw aanvankelijk vooral aan de westzijde plaats. Ook aan de lanen breidde de lintbebouwing zich uit, aan de Oostlaan met onder meer de Katholieke kerk (1891-1892, zie 5.2.1.2.), aan de Westlaan enkele rijen woningen, waarbij enkelen achter de reeds bestaande werden gebouwd. Deze lagen dus niet aan de straatkant. De
De opening van de spoorlijn (1908) gaf aanleiding tot de aanleg van een nieuw stratenpatroon ten zuiden van de Oostlaan: de Stationsstraat tussen de Kerkweg en de Parallelweg langs het spoor. Een van de eerste gebouwen was hier een lagere school. Vooral na de Eerste Wereldoorlog verrees hier aan beide zijden een open lintbebouwing: in 1918-19 werden 16 woningen gebouwd, in 1920 nog eens 12. Daarna schreed de nieuwbouw geleidelijk verder, tot de straat in 1940 volgebouwd was.
In de eerste helft van de jaren '20 werd een uitbreidingsplan ontworpen. Als gevolg hiervan kwam ten zuiden van de Stationsstraat een nieuwbouwwijkje tot stand: de Emmastraat (jaren '20 en '30), de Van Brachtstraat en de Sophiastraat (beiden eerste helft jaren '30) en de Julianalaan (tweede helft jaren '30). Een deel van de nieuwbouw werd verwezenlijkt door de woningbouwvereniging "Pijnacker" (1916).
Daarnaast werd bij het bestaande stratenpatroon aangeknoopt. Na 1918 breidde de bebouwing aan de Kerkweg zich verder uit, zodanig dat in 1945 alleen de oostzijde niet geheel bebouwd was. Aan de Klapwijkse Weg beperkte de nieuwbouw zich voornamelijk tot de omgeving van het station. Aan de zuidzijde van de Oostlaan werden tijdens het Interbellum enkele huizenblokken opgeleverd (op de hoek met de Kerkweg was daar overigens reeds voor 1850 al enige bebouwing). De noordzijde van de Westlaan werd tot bij de Rijskade volgebouwd. Ook aan de Noordweg vond nieuwbouw plaats, waardoor deze straat bij de bebouwde kom werd getrokken. Ook hier werd een eerste aanzet gegeven tot een nieuw stratenpatroon met de aanleg van steegjes, die later zouden uitgroeien tot de Gouden Regensingel en de Lindelaan.
Ten zuiden van de Nederlands-Hervormde kerk vonden eveneens enkele bouwactiviteiten plaats. Hier ontstond eind jaren '20/begin jaren '30 de Zuiderstraat, een zijsteegje van de Koningshof.

Na de oorlog is de bebouwde kom van Pijnacker snel in bevolkingsaantal en oppervlakte toegenomen. De aanleg van nieuwbouwwijken vond grotendeels plaats binnen het gebied tussen de Noordweg/Kerkweg en de spoorlijn. Ten westen en zuiden van de Kerkweg is de bebouwde kom buiten haar vooroorlogse grenzen gegroeid, onder andere met de nieuwbouwwijk Koningshof.

5.2.1.2. Voorzieningen

De gemeenteraad van Pijnacker is in de loop der tijden verschillende malen van huisvesting veranderd. Het Rechthuis aan de Oostlaan, waar de ambachtsheren zetelden, maakt nu deel uit van het café 'Van Ouds het Raadhuis". Het oude gemeentehuis op de hoek van de Oostlaan en de Noordweg werd in 1958 afgebroken. Het had verschillende verbouwingen doorgemaakt (onder andere in 1837 en 1923; in 1897 was een tweede verdieping met de raadzaal op de secretarie gebouwd). Het huidige, nieuwe gebouw staat aan het Raadhuisplein.

Van de oorspronkelijke laat-Middeleeuwse parochiekerk (in ieder geval midden 13e eeuws), eveneens aan het Koningshof, resteren slechts de fundamenten. Hierop werd in 1892 de huidige neo-gotische kerk gebouwd. De toren, die scheef stond, is in 1940 omgevallen. Op het omgrachte terrein rond de kerk ligt een kerkhof, dat reeds voor 1800 in gebruik was.
De Rooms-Katholieken beschikten sinds de Katholieke Contra-reformatie in deze streek doordrong over een schuilkerkje in Delfgauw. In 1774 werd na een brand aan de Oostlaan een nieuw schuilkerkje gebouwd. In 1849 werd er op de kerk een klokketorentje gebouwd. Dit gebouwtje is later nog in gebruik geweest als kleuterschool. Nadien is voor de kerk een pastorie gebouwd en rond de kerk is omstreeks 1826 een begraafplaats aangelegd.
In 1891-1892 werd aan de Oostlaan een nieuwe Rooms-Katholieke kerk gebouwd, gewijd aan Joannes de Doper. Naast de kerk werd in 1931-32 een Parochiehuis gebouwd.
De Gereformeerden in de gemeente beschikten over een godshuis aan de Kerkweg, niet ver van de Laanbrug. De oude kerk werd in 1929 vervangen door het nog bestaande gebouw, dat echter kort geleden gesloten is en vervangen door een nieuwe Gereformeerde kerk in Klapwijk.

In 1840 werd in het dorp een school met onderwijzerswoning gebouwd. Deze werd in 1905 vervangen door een nieuw schoolgebouw aan de Kerkweg, vlak bij de Nederlands-Hervormde kerk. Het is na de Tweede Wereldoorlog afgebroken. Tijdens het Interbellum waren er twee confessionele onderwijsinstellingen in het dorp: een Rooms-Katholieke en een Nederlands-Hervormde school. De laatste werd omstreeks 1910 aan de Stationsstraat gevestigd en in 1928 met twee lokalen uitgebreid. Katholiek onderwijs werd gegeven in een bij het kerkje aan de Oostlaan gevestigde jongens- en meisjesschool (van 1875-1921) en aan de Johannesschool hier tegenover. Deze school opende in 1921 haar deuren, maar is inmiddels verplaatst naar Duivestein, een nieuwe straat in het zuiden van de bebouwde kom. Aan de Oostlaan is tegenwoordig de RK Basisschool "Maria" gevestigd.

5.2.2. Vlieland

Vlieland is in het begin van de 14e eeuw ontstaan als een veenontginning. De bewoners hielden zich vanaf de 15e eeuw onder meer bezig met turf delven. Na de droogmaking van de polders in de 18e en 19e eeuw (zie 3.1.) richtten de boeren zich op de akkerbouw (tot circa 1870) en veeteelt.

Vlieland bestond rond 1850 uit de Vlielandse Weg, die grotendeels door veenplassen omgeven was. De weg is onderdeel van de verbinding tussen Nootdorp en Berkel.

In het midden van de 19e eeuw bestond de bebouwing uit enkele kleinere boerderijen aan de oostzijde van de weg op de niet-verveende stroken. Aan de westkant van de weg stonden alleen bij de hoek met de Katwijkselaan enkele huizen. Tot de Eerste Wereldoorlog breidde de bebouwing zich niet noemenswaardig uit. In de jaren '20 en '30 vond echter veel nieuwbouw plaats. De lintbebouwing aan de Vlielandse Weg verdichtte zich aanzienlijk (aan de overzijde van de vaart langs de weg), terwijl enkele kleine zijstraatjes ontstonden: Klein Vlieland aan de overzijde van de Vaart en de Boezemweg. Deze leidde oostwaarts de polder in. De bebouwing bestond voornamelijk uit boerenschuren.
Na de oorlog is hier een bedrijfsterrein aangelegd.

5.2.3. Noukoop

Ten noorden van de kruising met de Katwijkerlaan ligt aan de Nieuwkoopse Weg Noukoop. Dit dorp stond voor de oorlog bekend als Nieuwkoop. De naam geeft aan dat de nederzetting een laat-Middeleeuwse veenontginning volgens het cope-systeem was. Het werd reeds in de 14e eeuw genoemd. Door turfdelvingen bestond het gehucht in de 18e eeuw voornamelijk uit veenplassen. Alleen op de bovenlandstroken langs de kade stonden nog enkele boerderijen.
De drooglegging aan het einde van de 18e eeuw gaf de nederzetting haar oude agrarisch karakter terug: aanvankelijk akkerbouw, na 1870 echter in toenemende mate veeteelt.

In het midden van de 19e eeuw lagen er langs de Nieuwkoopse Weg enige grotere boerderijen. De meeste hoeven stonden aan de oostzijde van de weg. Rond de hoeven lagen warmoezerijgronden.
Tot de Tweede Wereldoorlog nam de bebouwing aan de oostzijde van de weg licht toe. Bij de hoek met de Katwijkselaan werden enkele kleine woningen gebouwd; zo ook bij de Balij Reijerskade, de grens met Nootdorp. Hier werden tevens kassen gebouwd. Ook rond de boerderij "Vredebest" aan de oostzijde van de Nieuwkoopse Weg verdichtte de bebouwing zich. Aan de westzijde vond tot 1945 geen nieuwbouw plaats. Na de oorlog is de lintbebouwing verder verdicht, overigens zonder haar open karakter te verliezen. Bij de Balij Reijerskade zijn aan beide zijden van de Nieuwkoopse weg kassen verrezen.

5.2.4. Katwijkerlaan

Het gehucht ligt aan de gelijknamige weg. Langs deze weg heeft het polderland verschillende verkavelingsrichtingen. Vanuit Pijnacker komend loopt de verkaveling aanvankelijk parallel aan de laan. De veengronden zijn hier vanuit Vlieland respectievelijk Noukoop ontgonnen. Na twee kilometer beginnen de blokken met een verkavelingsrichting haaks op de Katwijkerlaan. Hier is de laan ontginningsas en begint dan ook het oorspronkelijke gehucht.
Het dorp werd in de 14e eeuw genoemd en is dus ongeveer even oud als Vlieland en Noukoop.
De omringende gronden zijn na de verveningsfase - toen de plassen ontstonden - aan het einde van de 18e eeuw (ten noorden van de laan) en in 1860-1862 (ten zuiden van de laan) door drooglegging opnieuw in cultuur gebracht.

Rond 1850 stonden de meeste woningen aan de noordzijde van de weg op de oude bovenlandstroken. Dit is tot op de dag van vandaag zo gebleven. Tot de Eerste

Wereldoorlog had een zeer lichte verdichting van de lintbebouwing plaats. Daarnaast werd aan de weg naar Berkel (de Noordeindseweg) een rijtje huizen gebouwd (met onder meer een boomkwekerij).
Na de Eerste Wereldoorlog werd het bestaande patroon verder verdicht, met toenemende bebouwing langs de laan enerzijds en aan de overzijde van de Katwijker Vaart anderzijds. De aanleg van bruggen was hier dus noodzakelijk.
Tijdens het Interbellum werd een aanvang gemaakt met de bebouwing aan het gedeelte van de Katwijkerlaan waar de verkaveling parallel aan de weg loopt. Het betrof hier meest tuinderswoningen (met kassen). Verder werd een voor de Eerste Wereldoorlog nog onverhard pad van een deugdelijke verharding voorzien (de huidige Keulse Weg) en bebouwd.
Na de Tweede Wereldoorlog zijn achter de verschillende boerderijen grote, moderne schuren verrezen. Ook de fabriek van transportmiddelen is een imposant gebouw.
Wat voorzieningen betreft was de buurt, evenals Vlieland en Noukoop, afhankelijk van Pijnacker-dorp. Van 1860 tot 1919 beschikte de buurt over een school met een onderwijzerswoning. De school werd in 1919 opgeheven en verbouwd tot woonhuis.

5.2.5. Delfgauw

Delfgauw ligt aan de kruising van de Delftsestraatweg met respectievelijk de Noord- en Zuideindse Weg. Langs de Delftsestraatweg stroomt de Pijnackerse Vaart, die echter direct ten oosten van de kruising met de Zuideindse Weg op enige afstand van de weg loopt om pas na circa 50 meter op de weg aan te sluiten.
De naam van het dorpje komt van Delgraweck. "Ga" zou uit het Fries stammen en zou zandrug betekenen. Het dorpje is gebouwd op een zanderige kreekrug temidden van klei en veen-gronden. In de bronnen wordt het reeds in de 14e eeuw genoemd.
In het midden van de 19e eeuw concentreerde de bebouwing zich tot het westelijk deel van de straatweg. Aan de zuidzijde stonden enkele rijtjes huizen, doch vooral ten noorden van de weg was veel bebouwing. Het noordelijk gedeelte van de Zuideindse Weg was voornamelijk aan de oostzijde bebouwd (enkele boerderijen).
In het laatste kwart van de 19e eeuw ontstond bij het kruispunt een duidelijke verdichting. Ten noorden van de bebouwing aan de straatweg en aan de Noord- en Zuideindse Wegen vond enige nieuwbouw plaats.
Na de Eerste Wereldoorlog breidde de bebouwing langs de straatweg zich aanmerkelijk uit in de richting van Delft. Rond 1850 had hier slechts een oliemolen (later een stoomoliemolen) gestaan. Reeds in het midden van de jaren '30 was langs de noordzijde van de straatweg een langgerekte lintbebouwing te vinden, die tot vlak voor de Delftse uitbreidingswijk de Wippolder reikte.
Eveneens in de periode 1918-1939 vonden oostwaartse uitbreidingen langs de straatweg in de richting van Pijnacker plaats, tot voorbij de plaats waar de Pijnackerse Vaart en de Delftsestraatweg weer bij elkaar komen. Aan de Noordeindse Weg verdichtte de bebouwing zich verder. Een eerste aanzet tot een verder stratenpatroon was de aanleg van de zijstraten van de Noordeindse Weg (de Post van de Burgstraat, in het midden van de jaren '30) en de Zuideindse Weg (Schimmelpenninck van der Oyeweg, eind jaren '20/begin jaren '30). Na de oorlog zijn uit beide straten nieuwbouwwijkjes gegroeid, die tegenwoordig geheel door kassen wordt omgeven.

In 1925 opende de nieuwe openbare lagere school zijn deuren. Heden ten dage wordt les gegeven in een na-oorlogse behuizing.

5.2.6. Oude Leede

Evenals Vlieland was ook Oude Leede in het midden van de 19e eeuw geheel omgeven door veenplassen. De huizen stonden veelal ten zuiden van de weg. Dit patroon bleef ongewijzigd na de inpoldering van het omliggende landschap (de Droogmaking in de Zuidpolder van Delfgauw en de Polder Oude Leede).

Vooral in de jaren '20 en'30 van de 20e eeuw groeide het plaatsje snel. Bij het elektrisch gemaal ontstond een kern, met onder andere een lagere school. Evenals in Katwijk werden hier parallel aan de oude ontginningsas parallelwegen aangelegd (onder meer de Onderweg). Het tussenliggende terrein werd bebouwd, vooral met kassen. Vooral aan de noordelijke parallelweg zijn veel woningen gebouwd, deels reeds voor de oorlog.
Na de oorlog trad een verdere verdichting van de lintbebouwing op. Het meest opvallend is echter de uitbreiding van de kassen langs de Ringvaart.

5.3. Verspreide bebouwing

Elders in de gemeente heeft de bebouwing zich langs de wegen en kaden niet tot een zodanige omvang ontwikkeld, dat van kernen gesproken kan worden. Toch gaat het hier om enkele oude ontginningsassen en/of belangrijke verkeerswegen, zoals de Noord- en Zuideindse Wegen, de Overgauwse Weg, de Delftsestraatweg, de Klapwijkse Weg, de Akkerdijkse Weg en de Dwarskade (langs de Poldervaart bij Nootdorp). Langs een aantal van deze wegen zijn al eeuwenlang boerderijen gesitueerd. Langs de Zuideindse weg ligt nog een Middeleeuwse, omgrachte woonterp (tegenwoordig niet meer bewoond).

Aan de Noord- en Zuideindse Wegen lagen de voornaamste boerderijen van de gemeente. Zij lagen meestal direct aan de weg; ten westen van de Zuideindse Weg staan de hoeven verder de polder in. Aan de overige hierbovengenoemde wegen had de bebouwing een incidenteler karakter. Aan de Pijnackerse Vaart lag reeds in 1850 een omvangrijk tuinbouwcomplex, dit als voorloper van latere ontwikkelingen.
In de periode 1850-1945 trad een langzame verdichting van de bebouwing op, met name in de periode tussen de twee wereldoorlogen. De tuinbouw speelde hierbij een belangrijke stimulerende rol, met name aan de Delftsestraatweg en de Overgauwse Weg. Verder verrees er nieuwbouw aan de Noordeindse Weg, aan de Dwarskade en in de buurt van het station Berkel (zie 4.4.) in het zuidoosten van de gemeente.
Na de oorlog is de lintbebouwing langs de genoemde wegen verder licht toegenomen. Aan de Delftsestraatweg en de Overgauwse Weg is vooral de kassenbouw beeldbepalend. Aan de Zuideindse Weg, zowel bij Oude Leede in het zuiden als bij Delfgauw meer noordelijk is eveneens veel bijgebouwd. De na de oorlog aangelegde polderwegen gaven eveneens aanleiding tot nieuwbouw, onder andere ten oosten (Monnikenweg en omgeving) en westen (Schimmelpenninck van der Oyeweg) van Pijnacker in het kassengebied.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

Algemeen/provinciaal:

- Aa, A.J. van der (1839-1851)
  Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden, 13 delen + suppl. Gorinchem.

- Atlas van historische vestingwerken in Nederland (1970)
  Deel IV, de provinciën Zuidholland en Zeeland. Eerste aflevering: Zuidholland. Z.p..

- Beekman, A.A. (1948)
  De wateren van Nederland. Aardrijkskundig en geschiedkundig beschreven. 's-Gravenhage.

- Een beeld van het zuid-hollandse landschap (1981-1988)
  Een landschapsonderzoek in opdracht van de provincie Zuid-Holland. 6 delen. Z.p..

- Beschrijving van de provincie Zuid-Holland behorende bij de waterstaatskaart (1967). 's-Gravenhage.

- Bevolking der gemeenten van Nederland op 1 januari .... C.B.S.. 's-Gravenhage, 1950-heden.

- De bodem van Nederland (1965)
  Toelichting bij de Bodemkaart van Nederland, schaal 1:200.000. Samengesteld door de Stichting voor Bodemkartering. Wageningen.

- Buisman, J. (red.) (1978)
  Zuid-Holland vanuit de lucht. Baarn.

- Craandijk, J. (1888)
  Wandelingen door Nederland. Met platen naar de lithografiën van P.A. Schipperus en wandelkaartjes. Haarlem.

- Dijksterhuis, R. (1984)
  Spoorwegtracering en stedebouw in Nederland; Historische analyse van een wisselwerking. De eerste eeuw: 1840-1940. Proefschrift, TH Delft.

- Don, P. (red.) (1985)
  Kunstreisboek Zuid-Holland. 8e dr., Weesp.

- Drinkwatervoorziening in Nederland 1913-1938 (1938)
  Gedenkboek ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Centrale Commissie voor Drinkwatervoorziening en van het rijksbureau voor Drinkwatervoorziening. Den Haag.

- Fruin, R. (red.) (1866)
  Informatie up den staet faculteyt ende gelegenheyt van de steden ende dorpen van Hollant ende Vrieslant om daernae te reguleren de nyeuwe schiltaele gedaan in den jaere MDXIV. Leiden.

- Fruin, R. (red.) (1876)
  Enqueste ende informatie upt stuck van der reductie ende reformatie van den schiltaelen, voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Hollant ende Vrieslant gedaan in den jaere MCCCCXCIIII. Leiden.

- Gedenkboek Twee eeuwen Waterstaatswerken (z.j.). Z.p..

- Honderd jaar Provinciale Waterstaat in Zuid-Holland (1976)
  Enige opstellen over de geschiedenis. 's-Gravenhage.

- Kley, J. van der (red.) (1967)
  Vaarwegen in Nederland. Een beschrijving van de Nederlandse binnenvaartwegen. Assen/Amsterdam/Rotterdam/Brussel.

- Kroon, A.W. (1862)
  Tegenwoordige staat van Zuid-Holland. Beschrijving en afbeelding der steden, dorpen, heerlijkheden en verdere wetenswaardige plaatsen in die provincie. Amsterdam.

- Lijst van Nederlandse gemeenten sinds 1830, waarvan de grens is gewijzigd, waarvan de naam is veranderd, die zijn opgeheven, nieuw gevormd of ingepolderd (1968). Z.p..

- De molens van Zuid-Holland (1980). Den Haag.

- Mulder, G.J.A. (red.) (1949-1959)
  Handboek der geografie van Nederland. 6 delen. Zwolle.

- De ontwikkeling onzer elektriciteitsvoorziening 1880-1938 (1948).
  Uitgegeven naar aanleiding van het 25-jarig bestaan der Vereniging van directeuren van elektriciteitsbedrijven in Nederland. 2 delen. Arnhem.

- Postma, C. (red.) (1963)
  Holland in vroeger tijd; 18e-eeuwse beschrijvingen van steden en dorpen in Noord- en Zuid-Holland. 5 delen. 's-Gravenhage.

- Register van beschermde monumenten (1989). Zeist.

- Statistisch overzicht der Waterleidingen in Nederland over de jaren 1946 en 1947 (1950). Leeuwarden.

- Steegh, A. (1985)
  Monumenten Atlas van Nederland. 1100 Historische Nederzettingen in Kaart. 2e dr., Zutphen.

- Teixeira de Mattos, L.F. (1906-1961)
  De waterkeeringen, waterschappen en polders van Zuid-Holland. 16 delen. 's-Gravenhage.

- Tuinbouwatlas van Nederland [± 1941].
  Samengesteld door den Tuinbouw-voorlichtingsdienst van het Departement van Landbouw en Visscherij.

- Vermooten, M. en Smit, T. (1989)
  Spoortocht langs oude en nieuwe N.S.-stations: Noord- en Zuid-Holland en Flevoland. Hapert.

- Vervloet, J.A.J. en Steegh, A.W.A.Th. (1989)
  Bibliografie van de historische geografie. Wageningen.

- Verzameling van gegevens betreffende de elektriciteitsvoorziening in de provincie Zuid-Holland (1915). 's-Gravenhage.

- Wallenburg, C. van (1966)
  De bodem van Zuid-Holland. Toelichting bij blad 6 van de Bodemkaart van Nederland, schaal 1:200.000. Wageningen.

- Witkamp, P.H. (1877)
  Aardrijkskundig woordenboek van Nederland. Tiel.

- Witkamp, P.H. en Sipman, M.A. (1895)
  Aardrijkskundig woordenboek van Nederland. Nieuwe uitgaaf. Arnhem/Nijmegen.

Regionaal/lokaal

- Bodemkaart van Nederland (1972). Schaal 1:50.000. Toelichting bij kaartblad 37 Oost Rotterdam. Wageningen.

- Bodemkaart van Nederland (1982). Schaal 1:50.000. Toelichting bij de kaartbladen 30 West 's-Gravenhage en 30 Oost 's-Gravenhage. Wageningen.

- Dolk, Th. F.J.A. (1939).
  Geschiedenis van het hoogheemraadschap Delfland. 's-Gravenhage.

- De gevolgen van eventuele woningbouw op grote schaal in het landelijk gebied rond de Hofpleinspoorlijn voor de gemeente Pijnacker (1976).
  Verslag van onderzoek van de gemeentelijke adviescommissie inzake het Rapport van de Studiegroep Hofpleinspoorlijn (uitgebracht in opdracht van Gedeputeerde Staten van Zuid-Holland). Pijnacker.

- Heest, H. van (1983).
  Polders en droogmakerijen tussen Delft en Pijnacker. Wapse.

- Lalleman, J.P. (1974).
  Pijnacker in oude ansichten, waarin ook enkele afbeeldingen van Delfgauw, Oude Leede en Katwijksebuurt. Zaltbommel.

- Lammerts, M.D. (1953).
  Inventaris van de archieven der gemeente Pijnacker.

- Molen - Gemaal - Molen (1991).
  Punten van afweging voor een eventueel herstel van de molen van de Droogmaking in de Oude polder van Pijnacker. Pijnacker.

- Schetsen uit de geschiedenis van Pijnacker (1975).

- Structuurschets Gemeente Pijnacker (1981).

VOORNAAMSTE GEBRUIKTE KAARTEN

- I.Tirion (tweede helft 18e eeuw).
  Nieuwe kaart van Delftland na de laatste meeting int licht gebracht.

- Topografische en Militaire Kaart van het Koninkrijk der Nederlanden, schaal 1:50.000.
  bladnr. 30 's-Gravenhage (verkenning 1850-1851, druk 1854).
  bladnr. 37 Rotterdam (verkenning 1850-1851, druk 1857).

- Gemeente-atlas van de provincie Zuid-Holland (1869), door J. Kuyper, Leeuwarden. Herdruk 1971, Groningen.

- Chromo-topografische Kaart van Nederland, schaal 1:25.000
  bladnr. 459 Delft (1874, 1888, 1902, 1911, 1923, 1933).
  bladnr. 460 Zoetermeer (1874, 1888, 1911).
  bladnr. 480 Schipluiden (1877, 1899, 1912).
  bladnr, 481 Hillegersberg (1874, 1889, 1908).

- Topografische Kaart van Nederland, schaal 1:25.000
  bladnr. 37E Delft (uitgave 1940).
  bladnr. 37E Delft (uitgave 1990).
  bladnr. 37F Hillegersberg (uitgave 1939).
  bladnr. 37F Bleiswijk (uitgave 1939).
  bladnr. 30H Zoetermeer (uitgave 1946).
  bladnr. 30H Zoetermeer (uitgave 1990).

- Topografische kaart van Nederland, schaal 1:50.000.
  bladnr. 30 Oost 's-Gravenhage (uitgave 1949).
  bladnr. 30 Oost 's-Gravenhage (uitgave 1981).
  bladnr. 37 Oost Rotterdam (uitgave 1949).
  bladnr. 37 Oost Rotterdam (uitgave 1981).

- Foto-atlas van Zuid-Holland (1990). Den Ilp/Emmen.

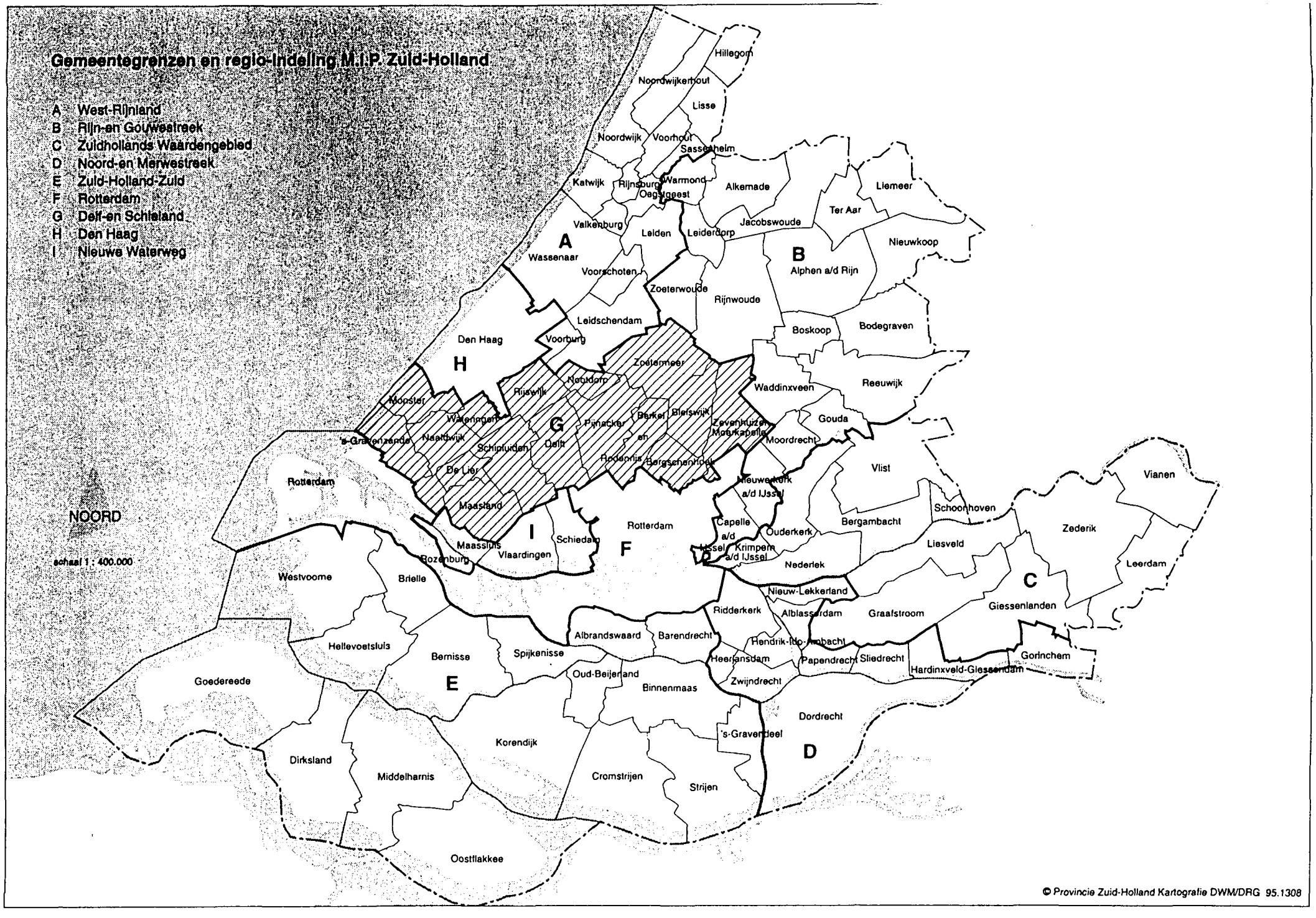

© Provincie Zuid-Holland Kartografie DWM/DRG 95.1308

Figuur 1

Gemeente Pijnacker

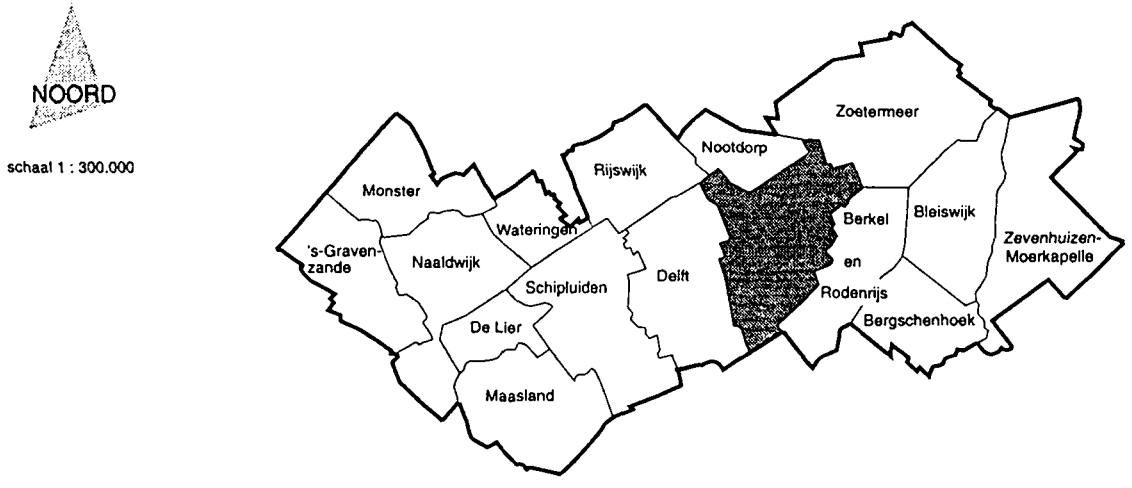

© Provincie Zuid-Holland Kartografie DWM/DRG 95.1308

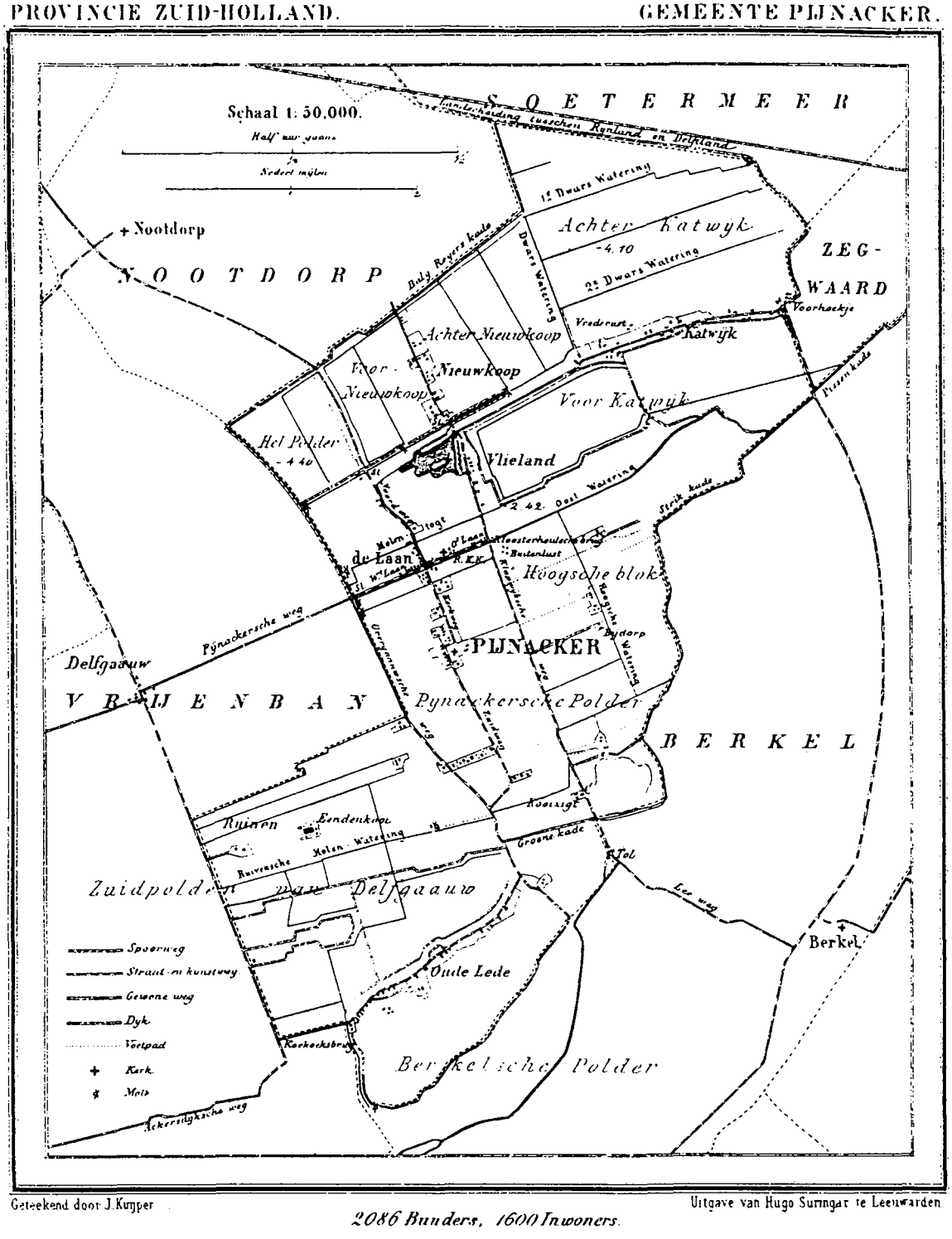

Geteekend door J. Kuyper

Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden

2086 Bunders, 1600 Inwoners.

Figuur 2. Pijnacker anno 1867. Uit de gemeente-atlas van J. Kuyper (1869).

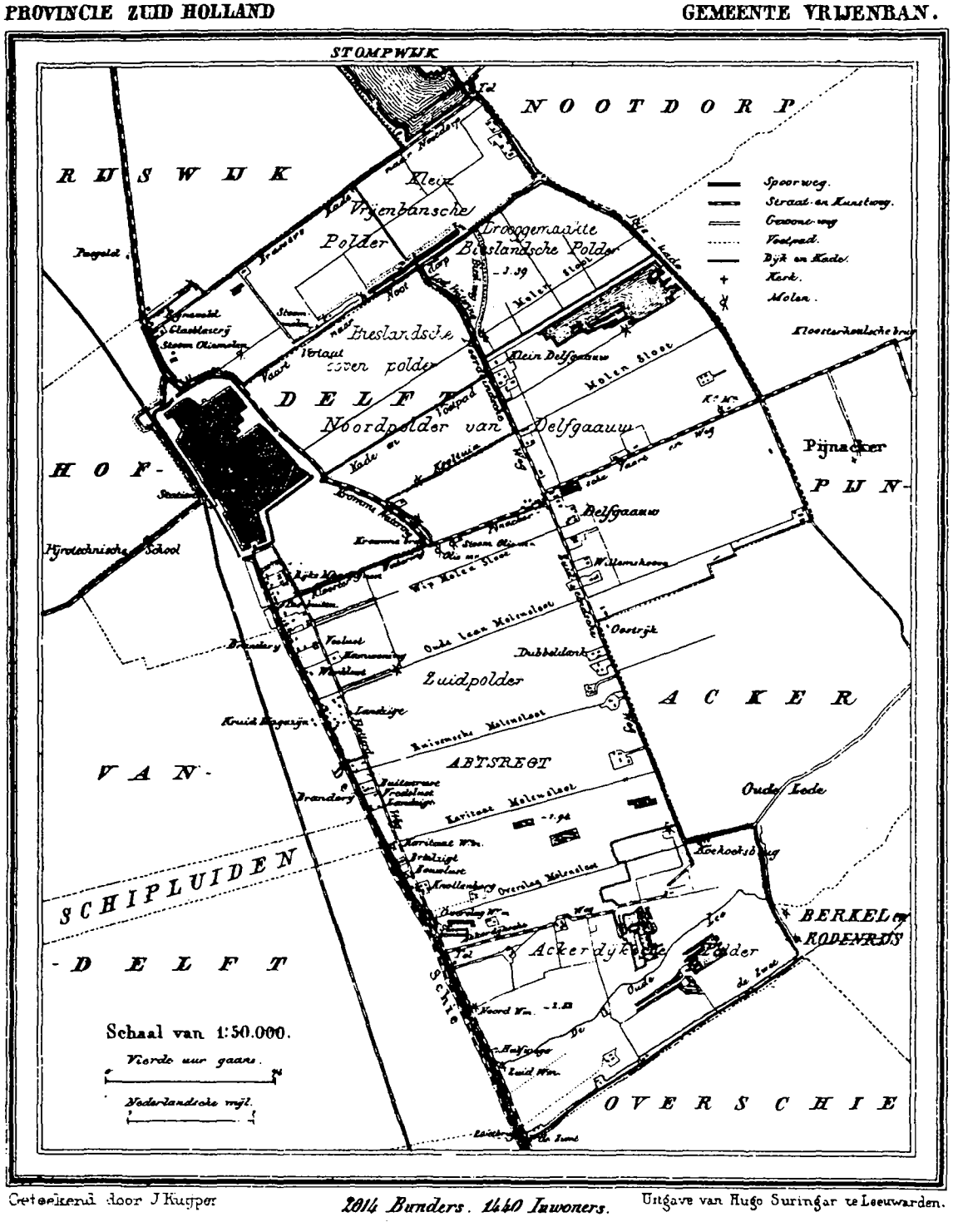

Figuur 2a. Vrijenban anno 1867. Uit de gemeente-atlas van J. Kuyper (1869).

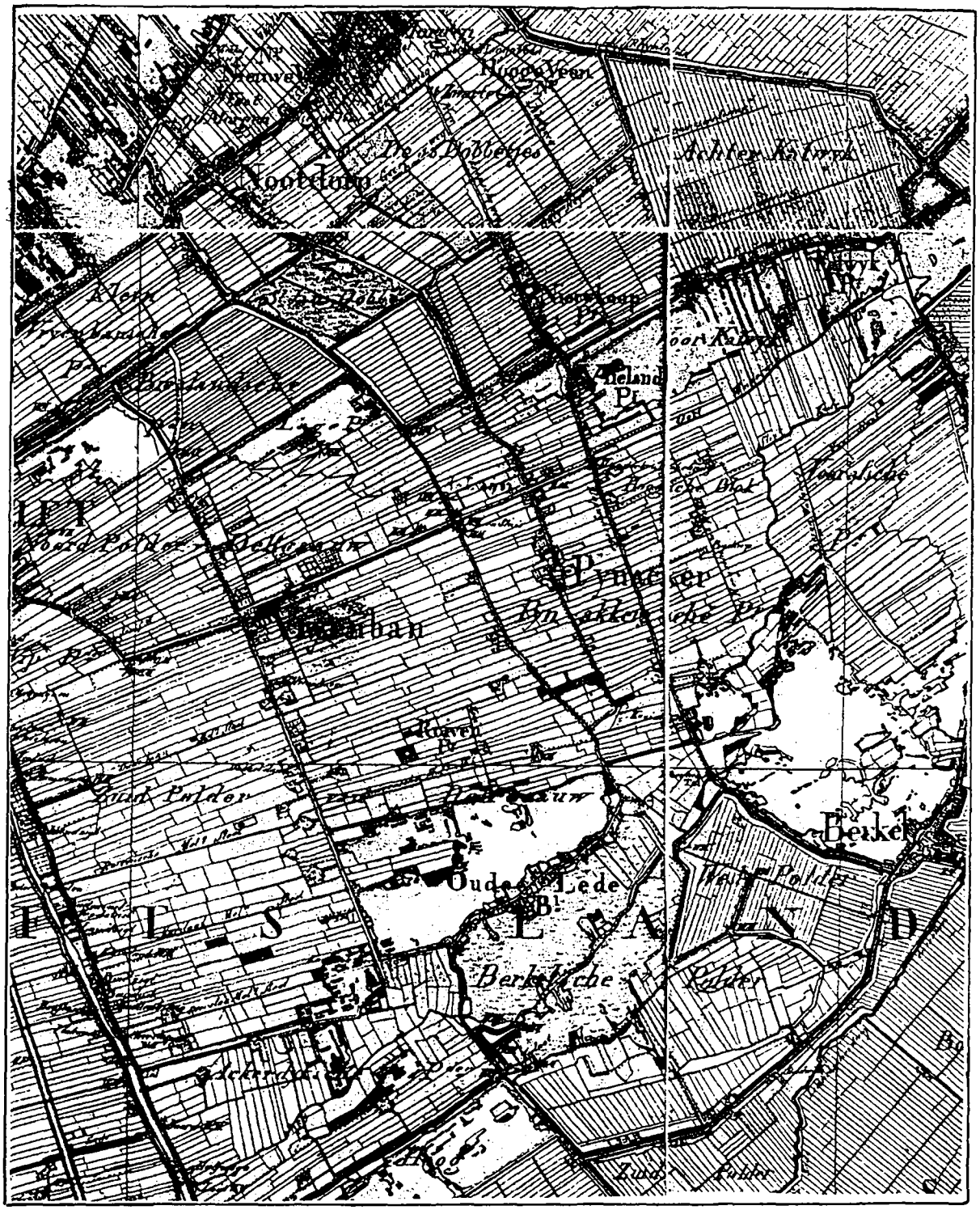

Figuur 3. Pijnacker circa 1850. Uitsnede topografische kaart 1:50.000, bladnrs. 30 en 37 (1854 en 1857).

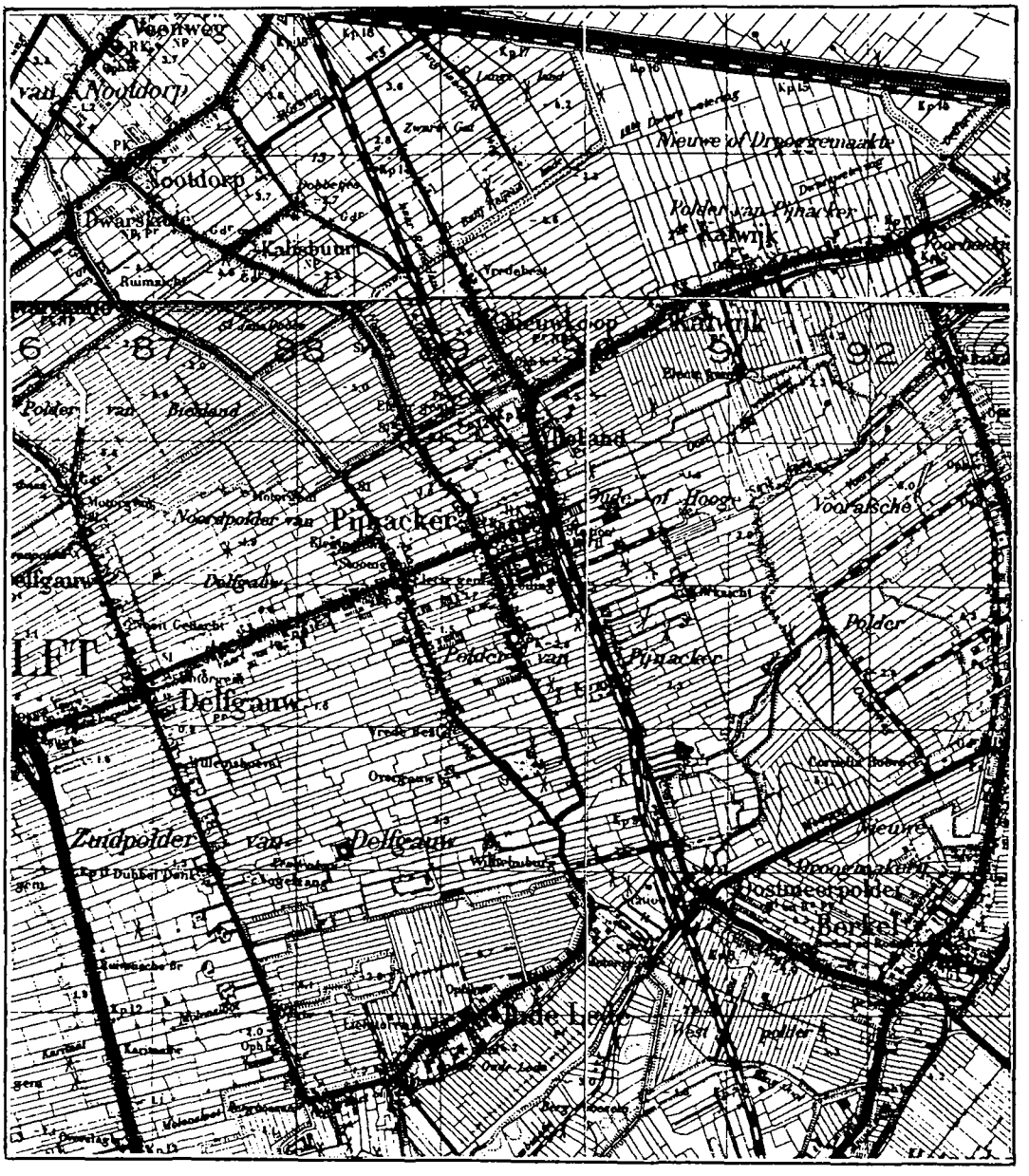

Figuur 4. Pijnacker circa 1945. Uitsnede topografische kaart 1:50.000, bladnrs. 30 Oost 37 Oost (1949).

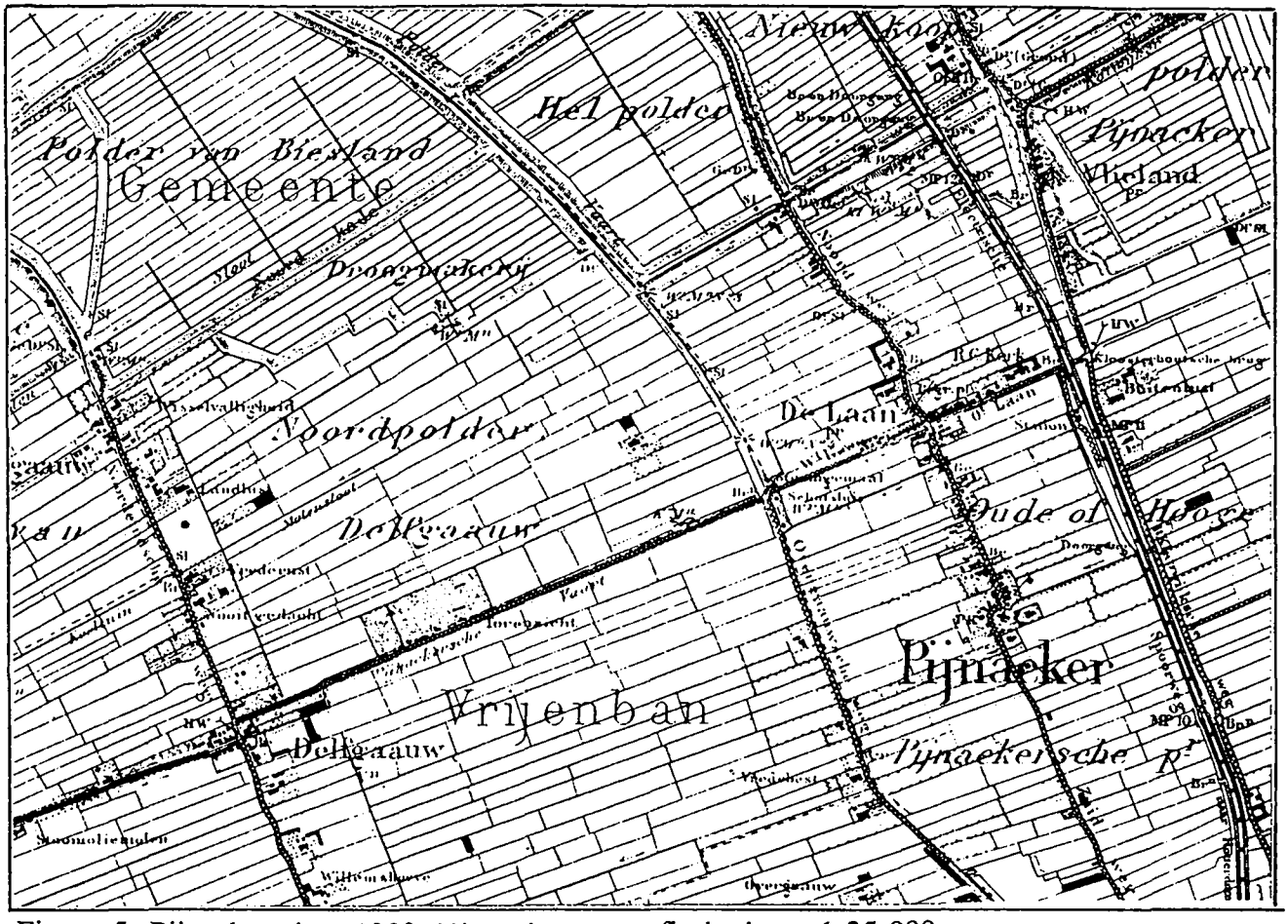

Figuur 5. Pijnacker circa 1900. Uitsnede topografische kaart 1:25.000, bladnrs. 459 (1913)

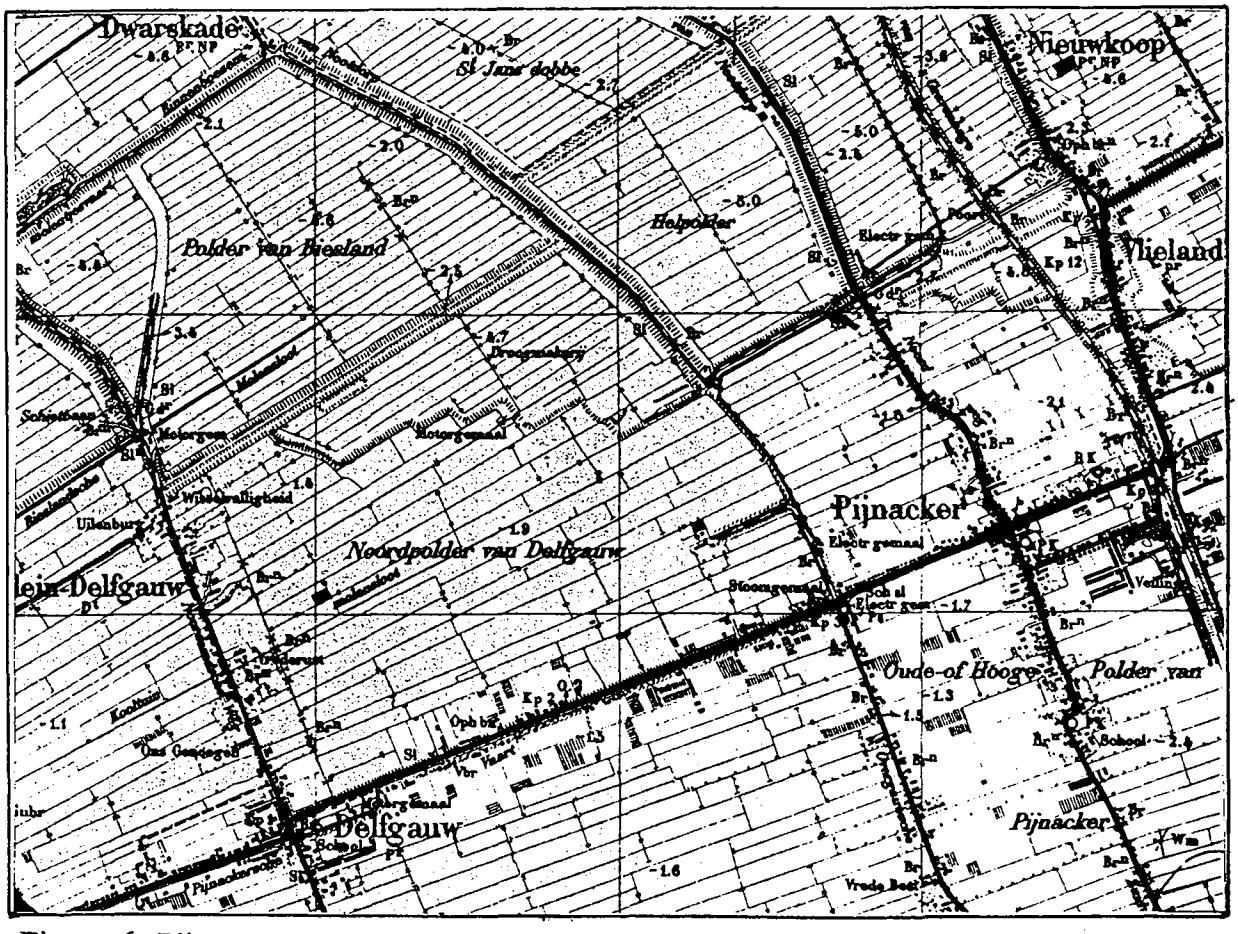

Figuur 6. Pijnacker circa 1940. Uitsnede topografische kaart 1:25.000, bladnr. 37 E (1940).

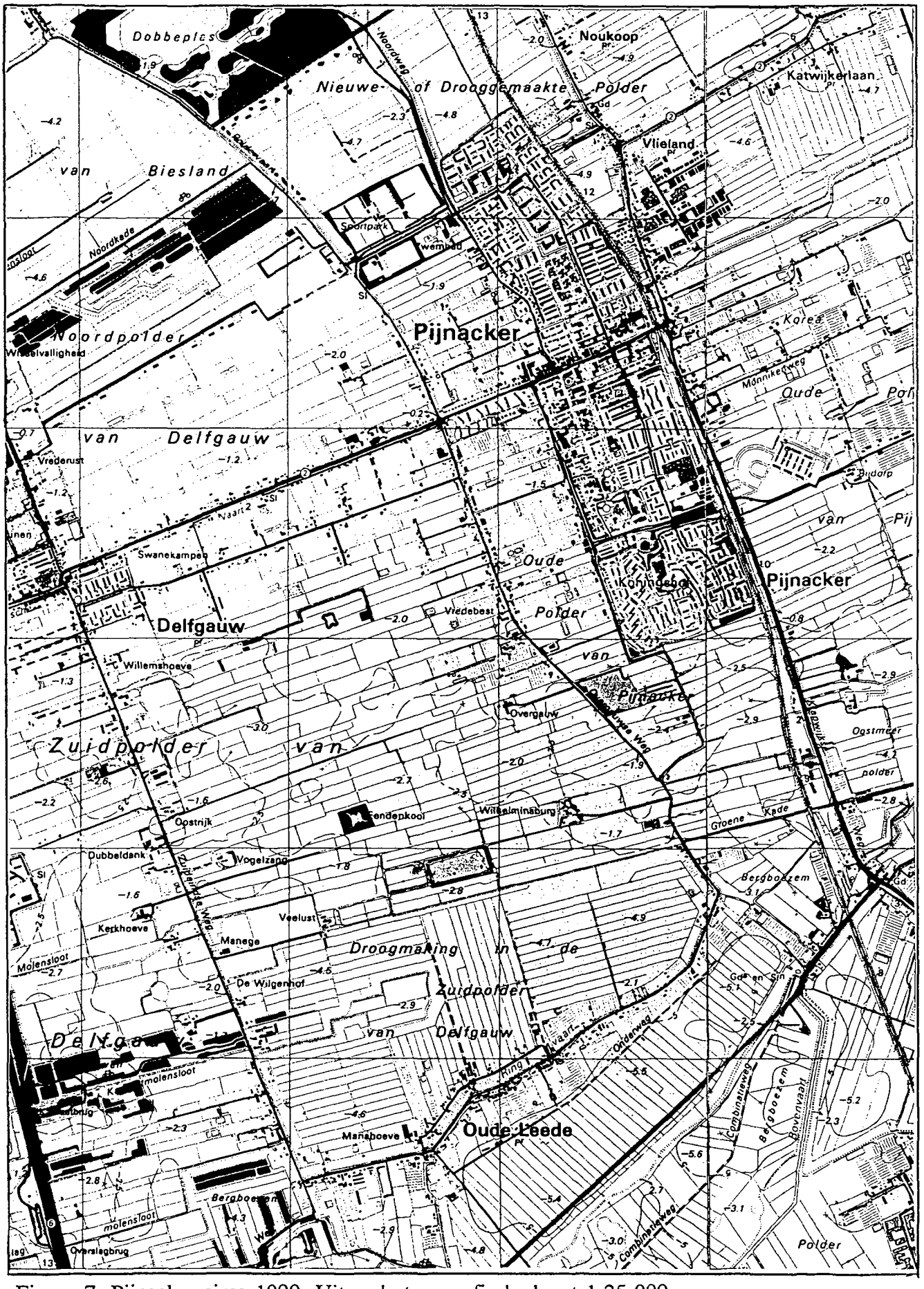

Figuur 7. Pijnacker circa 1990. Uitsnede topografische kaart 1:25.000, bladnr. 37 E (1990).

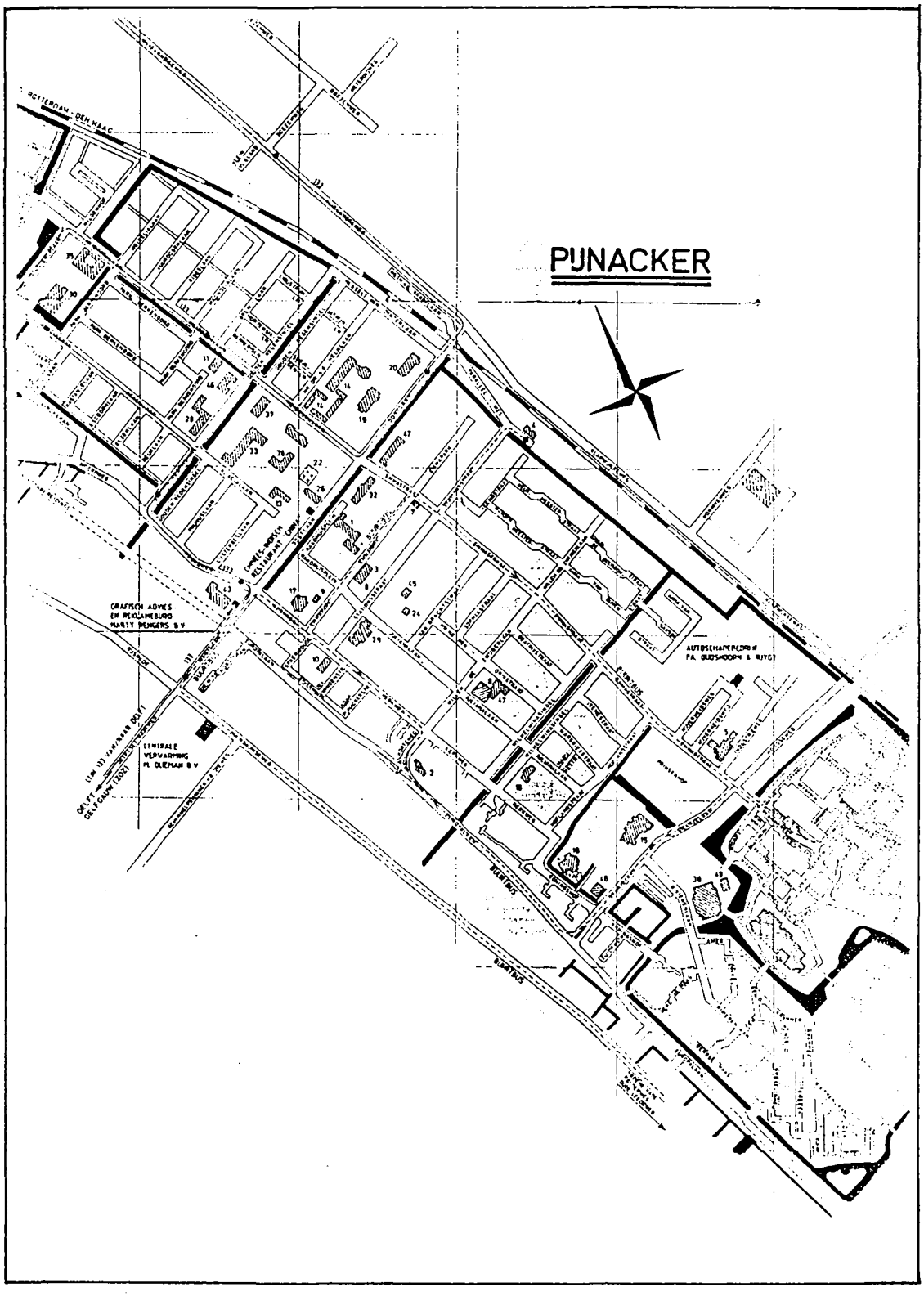

Figuur 8. Straatnamenkaart van Pijnacker.

Figuur 9a. Pijnacker anno 1990 (ter vergelijking)

Figuur 9. Functioneel-ruimtelijke ontwikkeling van Pijnacker in de periode 1850-1945
(voor verklaring zie legenda)

LEGENDA BIJ DE KAART VAN DE FUNCTIONEEL-RUIMTELIJKE ONTWIKKELING IN HOOFDLIJNEN

Bestaande kern ± 1850

Omvang kern ± 1945

Terrein gedomineerd door Nijverheid, Handel en Industrie: ±1850 ±1945

Richting van Algemeen-ruimtelijke ontwikkeling

Lineaire ontwikkeling

1900 Weg, eventueel met jaar van opening

1900-1930 Spoorweg met openings- en sluitingsjaar

1900-1930 Lokaalspoorweg of tramweg met openings- en sluitingsjaar

S Spoor-/tramwegstation

Spoor-/tramwegstation opgeheven

1900 Waterloop, eventueel met jaar van opening

B. BEBOUWINGSKARAKTERISTIEK GEMEENTE PIJNACKER

Inleiding

Het grondgebied van de gemeente Pijnacker omvat behalve het gelijknamige dorp de gehuchten Delfgauw en Oude Leede, Katwijkerlaan, Noucoop en Vlieland. De plattegrond van het dorp laat twee kernen zien. Enerzijds is er het in de 9de en 10de eeuw op een kreekrug ontstane veenontginningsdorp langs de Oost- en Westlaan. De kleinschalige en vrij aaneengesloten bebouwing langs de noordzijde hiervan zijn restanten van een wegdorp, waarvan de vaarsloten zijn gedempt. Anderzijds is er het Koningshof met de deels door kleinschalige lintbebouwing omsloten kerkring, die via de Kerkweg in verbinding staat met de Oost- en Westlaan. In het verlengde van deze hoofdas neemt de bebouwing langs de Delfgauwseweg en Katwijkerlaan af. De lintbebouwing in de gehuchten heeft, met uitzondering van het op een kruispunt van wegen ontstane Delfgauw, een open karakter. In de gehuchten zijn de vaartsloten gehandhaafd en lopen meest voorlangs, maar soms ook achterlangs de erven. In Katwijkerlaan en Oude Leede wordt de hoofdweg bovendien vergezeld door een onderweg (Keulseweg, Wilgenweg).
Boerderijen en tuinderswoningen liggen voornamelijk verspreid langs de noord-zuidlopende dwarsassen. (Noord- en Zuideindseweg, Nieuwkoopse- en Vlielandseweg). De hieraan gelegen buurtschappen Noucoop en Vlieland bestaan dan ook slechts uit een lichte concentratie van boerderijen.

Dorpsbebouwing/woonhuizen

Lang de Oost- en Westlaan zijn de meeste historische woonhuizen verbouwd of vervangen door nieuwbouw, waardoor het geheel een onsamenhangende indruk maakt. De kleinschalige bebouwing langs het Koningshof en de Kerkweg, die in de loop der tijd steeds meer is verdicht maakt een meer verzorgde indruk. Het merendeel van de bebouwing in de gemeente is eenvoudig van karakter.
Het aantal woonhuizen uit het eind van de 19de eeuw is gering. Een historisch waardevol pand is de voormalige pastorie van de katholieke schuilkerk (Oostlaan 25), die waarschijnlijk dateert van kort voor 1800. De gepleisterde lijstgevel van café "Van ouds 't Raedhuijs" (Oostlaan 14) maakt een laat-19de eeuwse indruk, maar heeft waarschijnlijk een oudere bouwmassa.
Eén van de weinige herenhuizen uit het eind van de 19de eeuw is de dokterswoning, Kerkweg 22. De rechthoekige bouwmassa heeft een vier venstereenheden brede lijstgevel met Ionisch hoofdgestel. Het bijbehorende koetshuis, heeft een puntgevel met een getrapt fries. Op het erf van Kerkweg 90 staat een koetshuis met decoratief hangend zaagwerk langs de geveltop. Westlaan 48 bestaat uit één bouwlaag. De sobere uit fijngevoegde grauwe baksteen opgetrokken lijstgevel geeft het karakter van een rentenierswoning.
Een voorbeeld van één van de weinige eenvoudige 19de eeuwse woonhuizen is Oude Ledeweg 83 (1877). De uit gele ijsselsteen opgetrokken voorgevel is een ingezwenkte lijstgevel met rode baksteen strekken boven de vensters.
Een opvallende verschijning is de voorgevel van de in rijke Neo-Renaissancestijl opgetrokken rentenierswoning Westlaan 38. Het pand is tevens een voorbeeld van het type woning, waarvan de voorgevel een lijstgevel is, waarvan de entree in een risalerend deel is geplaatst. Deze doorbreekt de daklijst met een topgevel.

Op grotere schaal zijn woonhuizen uit de eerste drie decennia van de 20ste eeuw bewaard gebleven. Het oorspronkelijk karakter van verschillende panden is goed bewaard gebleven. Ze liggen zowel binnen de kernen (o.a. Kerkweg), als verspreid in het buitengebied, waar het vooral tuinderswoningen betreft.
Het eenvoudigst zijn de kleine éénlaags woonhuizen onder zadeldak, die zowel vrijstaand als geschakeld (gespiegeld) voorkomen. Het kleinste type is het overigens vrijwel verdwenen van het landarbeidershuisje, zoals Katwijkerlaan 121 (1902), Zuideindseweg 78 (ca. 1925). Voorbeelden van gespiegelde woonhuisjes met de nokrichting evenwijdig aan de weg zijn de uit gele baksteen opgetrokken Katwijkerlaan 1-3 (ca. 1900) en Keulseweg 8-10 (1906) en het uit grauwe baksteen bestaande Oude Leedeweg 119-121 (1921). Andere hebben de nokrichting haaks op de straat, zoals het arbeidershuisje met mansardedak, Noordweg 37 gelegen naast een 17de eeuwse boerderij. De lintbebouwing langs de Pijnackerse vaart in Delfgauw bestaat zowel uit kopgevels met tuit- en (ingezwenkte) lijstgevels als uit langsgevels met lijstgevels.

Het feit dat de Delftsestraatweg een uitvalsweg van Delft is wordt versterkt door de meerlaagswoningen (ca. 1910) die tussen de lintbebouwing aldaar staan.
Bij vroeg 20ste-eeuwse woningen is soms sprake van eenvoudige detaillering van de voorgevel, zoals siermetselwerk in het fries, sierbanden van pleisterwerk of geglazuurde baksteen, sierblokjes in de ontlastingsbogen. Deze elementen komen o.a. voor bij Westlaan 38, Kerkweg 36 en Oude Ledeweg 16 (ca. 1910). Uit deze periode stammen ook diverse woonhuizen, die zijn opgebouwd uit twee haaks op elkaar geplaatste bouwmassa's, iets uitspringend ten opzichte van elkaar. De voorgevel bestaat uit een langs- en kop-gevel, waarvan één de entree bevat en de andere vaak een erker (met balkon). Opvallend is verder de toepassing van glas-in-lood in de bovenlichten. Goede voorbeelden van deze overgangsarchitectuur zijn Oostlaan 32 en 33 (ca. 1915). Specifiek voor deze periode is de aanwezigheid van een serre aan de zuidzijde, zoals bij het dubbele woonhuis Ackerdijkseweg 24-26 (ca. 1915).

Het rijkst gedecoreerde pand is het beeldbepalende villa-achtige herenhuis Vlielandseweg 4. Het is ca. 1910 opgetrokken met siermetselwerk van rode en gele verblendsteen in de vorm van sierbanden en ontlastingsbogen en kunststenen sierelementen. De windveren in Chaletstijl zijn ook te zien bij het uit dezelfde tijd daterende tuinhuisje.

De kort na de opening van het station in 1908 aangelegde Stationsstraat is nabij het station bebouwd met rijtjes middenstandswoningen van voor de eerste wereldoorlog. Het tegenover het stations gelegen herenhuis Stationsstraat 81 neemt een dominante plaats in. Het forse tweelaags pand heeft in het midden een met balkon uitgevoerde erker, waar zich de entree bevindt. Haaks op de achtergevel bevindt zich langs de Stationsstraat een bedrijfsgedeelte. Het is één van de weinige voorbeelden in Pijnacker waar het in die periode veelvuldig toegepaste kalkzandsteen is gebruikt. In verband met bijzonder materiaalgebruik kan hier ook Polderweg 16 worden genoemd, een houten huis met een flauw hellend zadeldak uit ca. 1920.

De opbloei die de woningbouw na de eerste Wereldoorlog doormaakte is onder andere waarneembaar aan de Westlaan, waarlangs vrijwel identieke middenstandswoningen met erker en balkon staan. De vrijstaande en geschakelde woningen langs de Vlielandse- en Klapwijkseweg dateren uit de jaren '20 en '30.

Slechts enkele woningen uit het eind van de jaren '20 en het begin van de jaren '30, waaronder enkele tuinderswoningen langs de Delfgauwseweg, hebben een villa-achtig karakter. Het meest eenvoudig zijn die met een rechthoekige bouwmassa en overstekend schilddak, aansluitend bij de traditie van de nieuwe Haagse School, zoals Vlielandseweg 40 (ca. 1930). De burgemeesterswoning, Emmapark 1 (1933) heeft een L-vormige plattegrond, een fors dakoverstek en langs de straatzijde een balkon van houten gepotdekselde delen. Meer verwant met de traditie van de Nieuw Zakelijkheid zijn Stationsstraat 41 (1934) en het op een hoek gelegen Kerkweg 58. Laatstgenoemde bestaat uit een rechthoekige bouwmassa, die wordt gedekt door een schilddak met fors dakoverstek. De voorgevel heeft aan weerseinden cilindervormig uitgebouwde erkers. Ertussen bevindt zich een rondbogig diep entreeportiek. Het bijbehorende tuinhek heeft tussen de gemetselde pijlers houten liggers, die aan elkaar zijn gekoppeld door bolornamenten. Het woonwinkelpand Delfgauwseweg 140 is in dezelfde stijl opgetrokken.

Overige bebouwing

Behalve het hier bovengenoemde woon-winkelpand zijn er vrijwel geen winkelpanden van vòòr 1945 in Pijnacker. Op hoek Stationsstraat-Kerkweg staat nog een eenvoudig woonwinkelpand een entree in de afgeschuinde hoek, die wordt benadrukt gekanteelde geveltop.

Planmatige bebouwing

Geplande woningbouw heeft tot 1945 niet op grote schaal plaatsgevonden. De eerste kleinschalige uitbreiding vond na 1910 plaats tussen de Kerkweg en de spoorlijn. Het rechtlijnige stratenpatroon in deze kleine wijk is in de jaren '20 bebouwd met woonblokken, die bestaan uit één woonlaag en een zolderverdieping. De nog vrij gave woningen langs de Emmastraat dateren uit 1919-'21 en hebben als ritmische onderbreking op de hoeken of in het midden iets risalerende huizen met dwarskappen. Aaneengesloten blokken komen ook voor in Delfgauw aan de ... straat.

Bijzondere bebouwing

Met het ineenstorten van de toren in 1940 heeft de dorpskerk op de Koningshof haar herkenningspunt verloren. De kerkklok hangt nu in een houten klokkestoel naast het in Neogotische stijl opgetrokken kerkgebouw. Deze is in 1892 gebouwd met gebruikmaking van de 15de eeuwse fundamenten en zuilen. Het interieur heeft een neo-gotische preekstoel en een orgelgalerij. Op het omgrachte kerkterrein staat verder een pastorie uit ca. 1895, die is voorzien van Eclectische stijlelementen zoals het leiendak met oeil-du-boeuf-dakkapellen uit de Franse Lodewijkstijlen, de sierbanden en sierblokjes in de strekken uit de Neo-Renaissance en de windveren uit de Chaletsijl. Het smeedijzeren toegangshek naar de kerkring en de begraafplaats dateren respectievelijk uit het derde en vierde kwart van de 19de eeuw.

In het centrum herinnert een fraai ijzeren toegangshek (XIXc) naast het herenhuis (XVIIIc) Oostlaan 25 aan de erachter gelegen vm. schuilkerk. Het huidige kerkgebouwtje is een eenvoudige rechthoekige bouwmassa uit ca. 1900 met Neo-Renaissance-sierelementen. Op het achterterrein ligt de bijbehorende begraafplaats.
Het huidige roomskatholieke complex ligt iets oostelijker aan de Oostlaan. De toren van

de kruisbasiliek bepaalt hier de entree van het dorp. Deze is evenals de pastorie in 1891 door A.C. Bleijs in Neo-Romaanse stijl ontworpen. Er staat bovendien nog een parochiehuis (1931-'32) en een kosterswoning (ca. 1910). Op het kruispunt van de Oostlaan met de Emmastraat staan langs de Oostlaan twee langgerekte bouwmassa's van de katholieke Mariaschool en de vm. St. Josephschool (ca. 1921). De entrees bevinden zich in de uitspringende middenpartij met steekkap.

Het verenigingsgebouw C.J.M.V. aan de Kerkweg 24 vervult door zijn ligging aan het einde van de Stationsstraat een beeldbepalende functie. De plastische baksteenarchitectuur uit het eind van de jaren '20 toont verwantschap met de Amsterdamse school. De voorgevel heeft ter plaatse van de borstwering op de een uitstulping bij het balkon. De gevelhoeken zijn cilindervormig gemetseld en steken als toren boven de daklijst uit.

De hardstenen 19de eeuwse grenspalen langs het Hazepad en de Delfgauwseweg op de grens met de gemeente Delft hebben een historisch geografische waarde.

Boerderijen

Dat Pijnacker vanouds een overwegend agrarisch karakter heeft gehad blijkt uit de diverse geheel of gedeeltelijke 17de en 18de eeuwse boerderijen. Ze staan vooral langs de oude doorgaande wegen zoals de Kerkweg, de Noord- en Zuideindseweg en de Nieuwkoopseweg. In de Zuidpolder van Delfgauw staan verschillende op verhoogd gelegen terreinen diep in de polder. De 19de en 20ste eeuwse boerderijen hebben de concentratie ervan doen toenemen (sommige daarvan, zoals Zuideindseweg 25, staan op het verhoogde terrein van een ouder exemplaar). In het bijzonder in Noucoop-en de Zuidpolder van Delfgauw dragen zij bij aan de landschappelijke waarde van het open gebied. Verspreid komen er eveneens boerderijen voor langs de Delfgauwse weg en de Katwijkerlaan, sommige ingeklemd tussen glastuinbouw.

De boerderijen in Delfland zijn in drie groepen onder te brengen. Het oudste type heeft een L-vormige plattegrond en komt in de 19de eeuw nog maar weinig meer voor. Een voorbeeld van dit type is Zuideindseweg 82. Deze heeft het karakter van een hereboerderij met een L-vormige hoofdvorm. Het forse woongedeelte heeft als voorgevel een lijstgevel met aan de zuidzijde een door pilasters omlijste deurpartij. Ten noorden ervan bevindt zich een vier venster eenheden lange forse kelder met opkamer. Tesamen met de loofbomen en drie parallelle schuren is dit een landschappelijk waardevol complex diep in de polder.

Een tweede zeer gangbaar boerderijtype met een lange geschiedenis in deze streek is het langhuis. Woon- en stalgedeelte liggen in elkaars verlengde onder één dak. De kopgevel van het woongedeelte is meestal georiënteerd naar de weg. De kelder is aan de koele noordzijde, terwijl het woongedeelte vaak een erker aan het zonnige zuiden heeft.
De 19de eeuwse boerderijen zijn veelal opgetrokken uit gele ijsselsteen en hebben een (afgeknotte) puntgevel als voorgevel.
Al deze elementen komen voor bij de monumentale rietgedekte boerderij "De Notelaer" (Nieuwkoopseweg 11) uit 1801. Op het erf, dat via een ophaalbrug toegankelijk is, staat bovendien een houten rietgedekt karnhuis. Vrij klein daarentegen is de gepleisterde boerderij "Moerstee" aan de Oudeleedeweg (XIXd), eveneens met een rietgedekt afgewolfd zadeldak. De gevelbepleistering heeft een eclectisch karakter.

In Oude Leede staan meerdere laat-19de eeuwse gele ijsselstenen langhuisboerderijen (Oude Leedeweg 43 en 195; ca. 1880). Rode baksteen strekken sieren de gevel. Beide laten zien dat woon- en stalgedeelte niet altijd uit dezelfde periode dateren en dat de nokhoogte van het stalgedeelte vaak iets lager is. Het uit grauwe baksteen opgetrokken keuterboerderijtje Wilgenweg 64 is door zijn ligging en bouwvalligheid schilderachtig.
De voorgevel van de rond de eeuwwisseling uit grauwe baksteen opgetrokken boerderij Zuideindseweg 44 heeft als decoratie gepleisterde sierblokjes in de strekken. Karakteristieke elementen op het erf zijn het houten achthoekige karnhuis, de rieten hooiberging en de boomgaard op het voorerf.
De uit 1905 daterende Boerderij "Oostrijk" (Zuideindseweg 39) verdient aparte vermelding vanwege de grote kelder onder het hele woonhuis. De entree in de voorgevel is toegankelijk middels een trap. Vroeg-20ste eeuwse boerderijen die verwantschap tonen met het langhuistype zijn Nieuwkoopseweg 9 (1911), 36 (1914) en 44 (1926). Met name bij laatstgenoemde maakt het erf een verzorgde indruk. De wagenschuur dateert uit dezelfde periode.

Na het midden van de 19de eeuw maakt een derde boerderijtype opgang, nl. die met een T-vormige plattegrond. Soms ligt de als lijstgevel uitgevoerde voorgevel langs de straat, soms ligt de kopgevel langs de weg en dus ook de lange zijde van het stalgedeelte. Dit laatste doet zich voor bij "Onder de 7 linden" (Delftsestraatweg 280), een grote boerderij uit 1825 met vòòr de voorgevel van het woongedeelte zeven geknotte linden. Hetzelfde geldt voor de kleinere boerderijen "Ruimzicht" (Ackerdijkseweg 18) uit 1872 en Overgauwseweg 42 uit ca. 1875. Specifiek voor deze periode zijn de engelenramen in de kopgevel.
Van de boerderij aan het Hazepad 1 uit 1880 is de voorgevel naar de wetering gericht. Eén van de jongere boerderijen van dit type is het op een oude terp gelegen Zuideindseweg 25 (1907). De lijstgevel is naar de straat georiënteerd.

De meeste boerderijen zijn vrij sober uitgevoerd. Een uitzondering hierop vormt Zuideindseweg 80, waarvan het woongedeelte in Neo-Renaissancestijl is opgetrokken. De boogvullingen boven de vensters zijn voorzien van fraai siermetselwerk.

Hierboven zijn al verschillende elementen genoemd die deel uitmaken van het boerenerf. Zo hebben verschillende boerderijen nog de oorspronkelijke erfbeplanting met o.a. een boomgaard, moestuin, leibomen voor de voorgevel en knotwilgen langs het water. Aan het water gelegen boenplaatsen komen nauwelijks meer voor. Karnhuizen en hooibergen zijn eveneens een steeds minder voorkomend verschijnsel. De vier- of achtzijdige karnhuizen zijn overwegend van hout en hebben een rieten dak. De hooibergen (vier, vijf,- of zesroeier) zijn vaak nog rietgedekt. Wagenschuren zijn veelal van gele ijsselsteen, of grauwe baksteen en worden meestal gedekt door een (afgewolfd) zadeldak. Een zeer zeldzame verschijning zijn de van hout en riet opgetrokken wagenschuren uit het eind van de 19de eeuw. Een opvallend gaaf exemplaar staat op het erf van de 17de eeuwse boerderij Vredebest, Overgauwseweg 50. Het latwerk van het beschot aan de kopgevelzijde is voorzien van een fraaie geschubde rand.

Objecten van bedrijf en techniek

Aan het droogmalen van de polders herinnert alleen nog de molenstomp aan de Molenlaan (1860). Verder zijn er nog een drietal gemalen van vòòr 1945, waarvan die op de Rijskade (1915) nog vrij gaaf is en karakteristiek gelegen.
Een groot deel van de vaarten is gedempt en daarmee zijn ook de meeste ophaal- en boogbruggen uit het landschap verdwenen. De ophaalbrug, die de Oude Ledeweg met de Bovenmolenweg verbindt vormt de kern van het buurtschap.
Na de aanleg van de Hoflijnspoorlijn kregen Pijnacker en Berkel en Rodenrijs identieke stationsgebouwen, bestaande uit een dienstwoning, een loketruimte en een wachtlokaal. Het wachtlokaal heeft een schouw van witte en bruin geglazuurde baksteen. Alleen in Pijnacker zijn bovendien de oorspronkelijke houten banken nog aanwezig.
Verspreid over de gemeente staan kleine transformatorhuisjes die met hun strakke vormgeving karakteristiek zijn voor de jaren '30. Ze hebben een overstekend plat dak of een steil zadeldak.
Eveneens vermeldenswaard in het kader van de geschiedenis van bedrijf en techniek zijn de (houten) loodsen bij enkele kleine bedrijfjes zoals bij Katwijkerlaan 89 en Oudeleedeweg 77.

Na-oorlogse uitbreiding

In de na-oorlogse periode heeft in eerste instantie woningbouw plaatsgevonden aan weerszijden van de Oostlaan, terwijl er ten oosten van de Vlielandse weg een industrieterrein is aangelegd. Van recente datum is de omvangrijke nieuwbouwwijk in de polder .....en de tuinbouw in de Noordpolder van Delfgauw.